

İRAN DIŞ POLİTİKASININ JEOKÜLTÜREL KODLARI

Dr. Dinmuhammed AMETBEK

BALGAT ÇALIŞMALARI

Editör: **Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL**, ANKASAM Başkanı

Editör Yardımcısı: **Kadir Ertaç ÇELİK**

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Oya AĞÖNENÇ • Ufuk Üniversitesi
Dr. Abdu Muhammed ALI • Dilla Üniversitesi
Prof. Dr. Muthana AL-MAHDAWI • Bağdat Üniversitesi
Dr. Aiderbek AMİRBEK • Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR • Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Kuralai BAİZAKOVA • Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN • Yıldırım Beyazıt Üni. Ulus. İliş. ve Str. Araşt. Merkezi
Prof. Dr. Yelda DEMİRAG • Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Giray Saynur DERMAN • Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN • Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Elnur Ahmed el-Nur EZZAKİ • Assayha Journal
Prof. Dr. Edward FOSTER • Stevens Teknoloji Enstitüsü
Doç. Dr. Sarmad Zeki HAMED • Nahreyin Üniversitesi
Doç. Dr. Shahina İBRAHİMOVA • Taşkent Devlet Şarkiyat Enstitüsü
Prof. Dr. C. Sencer İMER • Hacettepe Üniversitesi
Dr. Mehmood Ul Hassan KHAN • Defence Journal
Doç. Dr. Abdugani MAMADAZİMOV • Tacikistan Ulusal Siyaset Bilimciler Birliği
Yrd. Doç. Dr. Zhanat MOMINKULOV • Uluslararası Türk Akademisi (TWESCO)
Prof. Dr. Nabizhan MUKHAMMEDKHAN • Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan ONAT • Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan B. PAKSOY • Baker Üniversitesi
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN • Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Farhat TOLİPOV • Özbekistan Bilim Kervanı Enstitüsü Başkanı
Prof. Dr. Refik TURAN • Türk Tarih Kurumu Başkanı-Gazi Üniversitesi

Tasarım: **Abdul Rahim QAYYUMİ**

Kapak Tasarım: **Sami BURGAZ**

COPYRIGHT © 2017

Bu yayının tüm hakları Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi'ne (ANKASAM) aittir.

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca kaynak gösterilerek yapılacak makul alıntılar dışında ANKASAM'ın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayını, çoğaltılması veya dağıtımını yapılamaz. Bu çalışmada yer alan görüş ve değerlendirmeler yazarına ait olup, kurumsal olarak ANKASAM'ın resmi görüşünü yansıtmaz.

Yayın No: 6

Balgat Çalışmaları No: 2

ANKASAM | ANKARA KRİZ VE SİYASET ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Ehlibeyt Mah. Tekstilciler Cad. Sümer İş Merkezi 15/17 Balgat, Çankaya

Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 474 00 46

Faks: +90 312 474 00 45

E-posta: info@ankasam.org

EDİTÖR NOTU

Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (ANKASAM) tarafından yayımlanan araştırmalar serisi olan Balgat alışmaları, genel olarak uluslararası ilişkiler alanına odaklanmaktadır. Özellikle bölgesel ve işlevsel konuları teorik altyapısı ve tarihsel arka planıyla analiz eden çalışmalara öncelik verilmektedir. Bu bakımdan “Balgat alışmaları” betimsel araştırmalardan çok analitik araştırmaları ele almaktadır. Siyaset bilimi, ekonomi, ilahiyat, sosyoloji vb. disiplinleri kapsayan inter-disipliner bir anlayışla hazırlanan ve uluslararası ilişkiler, jeopolitik ve genel olarak siyaset bilimindeki kuramsal tartışmaları konu edinen çalışmalara ağırlıklı olarak yer verilmektedir. Dolayısıyla, “Balgat alışmaları” uluslararası kriz ve siyaset çalışmaları bağlamında eleştirel ve çok disiplinli yaklaşımıyla yeni dışünce tarzları oluşturmayı hedeflemektedir.

TAKDİM

İran, Pers İmparatorluğu'na kadar uzanan derin tarihi ve köklü medeniyetiyle dünyanın siyasi, tarihi ve kültürel mirasında önemli bir yer tutmaktadır. Bugünkü İran'ı anlayabilmek; ancak İran'ın kültürel mirasını doğru bir şekilde çözümlenmekle mümkün olabilir. Bunun için de İran kültürünün coğrafyayla olan ilişkisini kapsamlı bir şekilde ele almak gerekmektedir. İran'ın jeokültürel kodlarını tarihsel bir perspektifle ele almak; günümüzdeki "İran" kimliğinin nasıl oluştuğunu anlamamıza yardımcı olacaktır. "İran" kimliğinin açık bir şekilde ortaya konulması ve bu sayede İran'ın "öteki" algısının oluşum sürecinin açıklanması, İran'ın mevcut dış siyasasını anlamamızı kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda "İran Dış Politikasının Jeokültürel Kodları" adlı bu çalışmamız, İran'ın jeokültürel kodlarını çözümlenebilmek için sosyal inşacı bir yaklaşımla kimlik okuması yapmakta ve postyapısal bir yaklaşımla İran'ın "öteki" algısını ortaya koymaktadır. Nihayetinde çalışma, "İran" kimliğinin dış politikaya olan etkisini başarılı bir şekilde analiz etmektedir.

Jeokültürel kodun dış politikayla olan ilişkisi incelendikten sonra "İran" kimliğinin oluşum sürecini ayrıntılı bir şekilde ele alan bu çalışma; Şii'nin siyasallaşma sürecinin yanı sıra Şii kimliğinin ötekileştirdiği ve içselleştirdiği unsurlara açıklık getirmiş ve bu sayede kapsamlı bir okuma gerçekleştirmiştir.

ANKASAM tarafından yapılan bu çalışmanın literatüre önemli katkıda bulunacağı konusunda en ufak bir şüphemiz bulunmamaktadır.

ANKASAM önümüzdeki süreçte farklı alan ve disiplinlerdeki raporlarıyla fark yaratmaya devam edecektir.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL
ANKASAM Başkanı

YAZAR HAKKINDA

Dr. Dinmuhammed Ametbek, 2003 yılında al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olmuştur. Aynı üniversitede 2004 yılında “Çin'deki Kazaklar ve Geri Göç Meseleleri” konulu yüksek lisans tezini savunmuş, 2005 yılında Çin'in Xinjiang Üniversitesi'nde Çin dili stajını tamamlamıştır. Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlı Demografi ve Göç Dairesi'nde işe başlayan Dr. Ametbek, 2006-2008 yılları arasında Lev Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi'nin Dış İlişkiler Ofisi'nde müdürlük yapmıştır. 2008-2009'da Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nde Türkiye Türkçesi eğitimini aldıktan sonra, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde doktora eğitimine başlamış ve 2015 yılında “Kazakistan'ın Avrasya Kimliğindeki Türkiye'nin Konumu (Locating Turkey in Kazakhstan's Eurasian Identity)” konulu tezini savunmuştur. Dr. Dinmuhammed Ametbek'in uzmanlık alanlarını; Türk Dünyası, Kazakistan dış politikası, kimlik ve kültür konuları, Avrasyacılık ve Uluslararası İlişkiler Teorisi'nin yeni yaklaşımları oluşturmaktadır. Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi'nde (ANKASAM) Avrasya Araştırmaları Masası Başkanı olarak çalışan Dr. Ametbek, ANKASAM'ın “Bölgesel Araştırmalar” ve “Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları” dergilerinin editör yardımcılığı görevini de yürütmektedir. Ana dili Kazakçanın yanında Türkiye Türkçesi, İngilizce, Rusça ve Çince bilen Dr. Ametbek evli ve bir çocuk babasıdır.

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	:Adı Geçen Eser
a.g.m.	:Adı Geçen Makale
ANKASAM	:Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi
BRICS	:Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti (Brazil, Russia, India, China and South Africa)
CIA	:Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
KYB	:Kürdistan Yurtseverler Birliği (Yekîtiya Nîştîmaniya Kurdistan)
MI5	:Askeri İstihbarat Birimi 5 (Military Intelligence Section 5)
MÖ	:Milattan Önce
MS	:Milattan Sonra
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TTK	:Türk Tarih Kurumu
TWESCO	:Uluslararası Türk Akademisi (Turkic World Educational and Scientific Co-operation Organization)
UNESCO	:Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation)

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ | 9

2. JEOKÜLTÜREL KOD VE DIŞ POLİTİKA | 11

3. İRAN KİMLİĞİ | 16

3.1. Kimliklerin Siyasallaşması | 19

3.2. Kimlik ve Onun “Ötekisi” | 21

4. İRAN MİLLİ KÜLTÜRÜ VE İRAN MİLLİYETÇİLİĞİ | 23

4.1. İran Kimliğinin Oluşum Süreci | 25

4.2. İran Kültürünün Siyasallaşması | 28

4.3. İran Milli Kimliğinin “Ötekileri” | 30

4.3.1. Araplar | 30

4.3.2. Türkler | 31

4.4. İran Milli Kimliğinin “Dostları”: Tacikler ve Kürtler | 33

5. ŞİİLİK | 35

5.1. Şii İslam'ının Siyasallaşması | 42

5.2. Şii Kimliğinin “Ötekileri”: Sünniler | 44

5.2.1. Osmanlı İmparatorluğu/Türkiye Cumhuriyeti | 44

5.2.2. Suudi Arabistan | 45

5.2.3. Pakistan | 46

5.2.4. Afganistan | 48

5.2.5. Tacikistan | 49

5.2.6. Türkistan/Orta Asya Türk Devletleri | 52

5.2.7. Kürtler | 54

5.3. Şii Kimliğinin “Dostları” | 56

5.3.1. Şii Araplar | 56

5.3.2. Azerbaycan | 57

6. BATI KÜLTÜRÜ | 59

6.1. İran'ın Batı Kimliğinin "Ötekileri" | 60

6.1.1. İran'ın Batı Algısı: İngiltere ve ABD | 60

6.2.2. İran'ın Rusya, Çin ve Hindistan Algısı | 62

7. SONUÇ | 65

SONNOT | 67

KAYNAKÇA | 72

1. GİRİŞ

İran insanlık tarihinin en eski medeniyetlerine ev sahipliği yapan toprakları üzerinde inşa edilmiş bir devlettir. Bu kadim medeniyetler İran topraklarında çok güçlü bir devlet yapısının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Tarih boyunca İran kültürü Orta Asya'yı, Güney Asya'yı, Kafkasları ve Batı Asya'yı etkilemiştir. Zaten adı geçen bölgeler günümüz itibarıyla İran açısından İran kültür havzası olarak değerlendirilmektedir. İran'ın İslam medeniyetine dahil olmasıyla her ne kadar ilk bakışta İran kimliği kaybolmuş görünse de aslında tam tersine İslam'la birlikte kültür etkisi daha da genişlemeye başlamıştır. Özellikle Abbasiler döneminde sarayda İran devlet kültürü göze çarpmaktaydı. Örneğin “vezir” kurumu geleneksel İran devlet anlayışının kurumuydu. Bunun sebebi Arapların İslamiyet'ten önce güçlü bir devlet geleneklerinin olmayışı idi. Türklerin İslam'ı kabul etmesi ve İran coğrafyasına yerleşmeye başlamasıyla birlikte İran kültürü bütün Avrasya bölgesine yayılmış oldu. Ancak son beş yüz yılda İran'ın Şii kimliğine bürünmesi Sünni İslam dünyası açısından İran'ın “öteki” ve hatta “düşman” olarak algılanması sonucunu da beraberinde getirdi. Bugün geline nokta da ülkenin geçirdiği bütün tarihsel süreç İran kimlik ve kültürünü etkilemektedir. Özellikle son yüz yılda kimlik ve kültür konularının siyasallaştığı göz önünde bulundurulduğunda, kültür ile politikayı birbirinden ayrı değerlendirmenin yanlış olduğu kanaatine varılacaktır. Başka bir ifadeyle kültürel kimlik, politikayı etkileyen en güçlü etken olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu raporda İran dış politikasının kültürel boyutu anlatılmaya çalışılacaktır. Dış politika uzmanları ve bilim adamları tarafından son döneme kadar göz ardı edilen bu kültürel boyut aslında uluslararası politikada aktör olarak ele alınan unsurların özünü oluşturmaktadır. Dahası, uluslararası ilişkilerde güçlü kültür ve kimlik oluşturabilen aktörler konumunu güçlendirirken, ulusu birleştirecek kültür ve kimlik oluşturamayan devletler ya uluslararası politikanın nesnesine dönüşmekte ya da kanlı iç savaşa sürüklenip

gitmektedirler. Dolayısıyla herhangi bir ülkenin dış politikasının analiz edilmesi halinde, “jeokültürel kod” adını verdiğimiz kültürel boyut oldukça önemlidir. Bu çerçevede İran dış politikasını anlamak için İran kültürünü, kimliğini, ulusal yapısını, dünya algısını kısaca bir kelimeyle jeokültürel kodlarını anlamamız gerekir. Bu yaklaşım İran dış politikasını anlamamızı kolaylaştıracak ve bize önemli bir perspektif kazandıracaktır. Ayrıca, jeokültürel kod; İranlı karar alıcıların eğilimlerini analiz etmede ve İran dış politikasını açıklanmasında önemli bir enstrüman işlevini görmektedir.

Raporda ilk olarak jeopolitik kod ile dış politika arasındaki bağlantı kısaca tartışıldıktan sonra İran’ın ulusal kimliğine odaklanılacaktır. Bu noktada konu; “milli kimlik”, “dini kimlik” ve “Batılı kimlik” olmak üzere üç başlık altında ele alınacaktır. Aynı zamanda bu üç kimliğin İran’ın dünya algısını nasıl oluşturduğu incelenecektir. Özellikle bu kimliklerin İran’ın “ötekilerini” nasıl oluşturduğu masaya yatırılacaktır. Son zamanlarda uluslararası ilişkiler alanında algı ve kimlik konularını çalışan bilim adamlarının tezlerine göre dış politika gerçekler üzerinden değil devletlerin o gerçeği nasıl algıladığı ve nasıl yorumladığı üzerinden belirlenmektedir. Bu bağlamda İran’ın adı geçen üç kimliği, İran dış politikasını etkileyen ve yönlendiren jeokültürel kodlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. JEOKÜLTÜREL KOD VE DIŞ POLİTİKA

Dış politikayı kültür penceresinden analiz etmek uluslararası ilişkiler teorisinde yeni bir akımdır. Son çeyrek asırda kültür, kimlik, medeniyet ve din konularının önemi uluslararası ilişkiler uzmanları tarafından daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü tarihte ana akım olan, dış politikayı sadece güç ve ekonomik çıkar bağlamında açıklamaya çalışan “realizm” ve “liberalizm” artık devletlerin dış politikalarını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Yeni yaklaşımı özellikle sosyoloji ve kültüroloji dallarından gelen bilim adamları geliştirmektedir. Genel bir ifadeyle bu yeni yaklaşıma “inşacı ekolü” adı verilebilmektedir. Bu ekolün temel anlayışına göre; devletin kimliği, onun dış politikasını etkilemektedir. Onun için bir ülkenin dış politikasını analiz ederken o ülkenin ulusal kimliğini ve o kimliği oluşturan bütün öğeleri anlamak gerekmektedir. Ulusal kimlikten kasıt, devletin kendini nasıl tanımladığı ve diğerlerini nasıl algıladığıdır.

Esasen bu bağlamda Samuel Huntington’un tezi olan *Medeniyetler Çatışması*; “devletlerin din, kültür ve medeniyet aidiyetlerinin dış politikayı nasıl etkilediğini” konu almaktadır.¹ Bu tezin temel argümanı; dış politikayı sadece devletlerin soğukkanlı hesapları değil, aynı zamanda dünyayı nasıl algıladıkları da şekillendirmektedir. Üstelik devletin kendini hangi medeniyete yakın gördüğü, kendini kimlerden saydığı ve kimleri düşman olarak gördüğü önemlidir. Buradan hareketle, son zamanlarda algı konusu da uluslararası ilişkilerde sıklıkla işlenmektedir. Glenn Fisher’in *Kafa Yapıları: Uluslararası İlişkilerdeki Kültür ve Algının Rolü* adlı kitabı “aslında uluslararası politikada işlerin nasıl olduğundan daha çok nasıl algılandığı konusu daha önemlidir” tezini savunmaktadır.² Ayrıca, bu algıyı karar alıcıların yetişme tarzları yani kültürleri şekillendirmektedir.

Bu yeni yaklaşım günümüze kadar uluslararası ilişkilerde öğretilen gerçekçi tutumu sorgulamaktadır. Bilindiği üzere 1648

yılında başlayan Vestfalya süreci ve o dönemin önde gelen devlet adamı Kardinal Richelieu; Fransız çıkarlarını, Fransa'nın dini kimliği ve Hıristiyan dayanışmasından üstün tutarak “raison de'tat” yani “devletin aklı” kavramını literatüre yazdırmıştır. Bu kavram, devletleri birer rasyonel aktör olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla devletler; kültür, kimlik ve din gibi hayali/soyut kavramlarla değil, askeri ve ekonomik güçle ilgilenmektedir.³

17. yüzyıl Fransa'sının Hıristiyan Habsburglar'a karşı Müslüman Osmanlılarla ittifakı bu kavramla açıklanmaktadır. 18. yüzyılda Fransa'nın zayıflaması ve İngiltere'nin daha öne çıkmasıyla aynı mantığı yansıtan İngiliz anlayışı “raison de'tat” kavramını değiştirmiştir. İngiliz diplomatları: “Britanya'nın daimî dostları ve ebedi düşmanları yoktur. Ancak, Britanya'nın ebedi çıkarları vardır. Bizim işimiz de o çıkarları korumaktır.” şeklinde açıklamalar yapmıştır.⁴

Tarihe bakıldığında İngiliz diplomasisinde dostlukların, İngiliz çıkarlarını korumak için kurulduğu görülmektedir. İngiltere'nin 19. yüzyıl boyunca rekabet ettiği Rusya'yla Birinci Dünya Savaşı'nda müttefik olması bu tutumla açıklanmaktadır. Aynı zamanda 19. yüzyılın sonuna doğru güçlenmeye başlayan Almanya, aynı anlayışı yansıtan “realpolitik” kavramını literatüre tanıtmıştır. Kısacası bu üç kavram da uluslararası ilişkilerin değerler üzerine değil; güç dengesi üzerinde durmaktadır.

Avrupalılar bütün dünyayı işgal ettikten ve kendi anlayışlarını yaydıktan sonra kendilerini Avrupa tarzında organize eden yeni ulus-devletler aracılığıyla, Avrupalı çıkar ve güç anlayışını da içselleştirmişlerdir. Bu durum Soğuk Savaş Dönemi'nin yapısını açıklamada doğru yöntem olarak görülmektedir. Ancak Soğuk Savaş'ın aniden sona ermesi uluslararası ilişkileri farklı bir boyuta taşımıştır.

Günümüzde gelinen noktada “gerçekçi” olarak tanımlanan olayların, aslında karar alıcıların kültürel süzgecinden, kafa yapısından, iç dünyasından geçen “sübjektif” durumlar olduğu fark edilmektedir. Üstelik iletişim araçlarının gelişmesiyle dış politikada

halkın söz hakkı giderek artmaktadır. Bu durumda, şu ana kadar “ulusal çıkar” olarak tanımlanan olayın aslında ulusun değil yönetici kesimin çıkarı olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin İran’da 1979 Devrimi’nden önce Tahran’ın ABD ile ilişkisi, İran’ın ulusal çıkarının gereği olarak tanımlanmaktaydı. Ancak İran İslam Cumhuriyeti için ABD, İran ulusunun düşmanıdır. Dolayısıyla kimin dost kimin düşman olarak tanımlanması ulusun değil; karar alıcıların kimliği ve dünya algısıyla ilgilidir. Objektif olarak ulusun dostunu ve düşmanını tanımlamak zor olacaktır.

İnşacı yaklaşımda, dış politika devlet kimliğinin yansıması olarak görülmektedir. Yani sosyolojide olduğu gibi, her devletin bir kimliği vardır. “Devlet kimliği nasıl oluşur?” sorusuna cevap olarak şu iki yaklaşım dikkat çekmektedir: Birincisi sistemik olarak adlandırılan yaklaşım, ikincisi ise birim-düzey olarak adlandırılan yaklaşımdır. Sistemik yaklaşım, devletlerin kimlik oluşumunu devletler arasındaki etkileşimin sonucu olarak açıklamaktadır. Burada kimlikle etkileşim arasında sıkı bir bağ söz konusudur. Buna göre devletlerin birbirleriyle ilişkileri birbirlerini etkileyebilmektedir. Kısacası, bu yaklaşıma göre kimlikler etkileşimin ürünüdür.

Birim-düzey yaklaşımı daha çok iç politikayla ilgilenmektedir. Buna göre, iç politikadaki değişimler devlet kimliğini etkilemektedir. Başka bir deyişle, sistemik yaklaşım kimliği dışarıdan inşa ederken; birim-düzey yaklaşımı içeriden inşa etmektedir.

İç politika bağlamında siyaset bilimlerinde “siyasal kültür” kavramı da son zamanlarda öne çıkmaktadır. Mansour Farhang’ın belirttiğine göre, normalde Batı dünyasında bir ülkenin politikası analiz edildiğinde, maddi çıkarlar açısından değerlendirilmektedir. Batı dünyasının dışında ise modernizasyon ve bağımlılık teorileri kullanılmaktadır. Ancak bazı durumlarda ve özellikle İran durumunda bu teoriler işe yaramamaktadır. Farhang’a göre, Batının İran’daki devrimi öngörememesinin en büyük sebebi, Batıdaki bilim adamlarının din olgusunu pek fazla önemsememesidir.⁵ Burada Farhang, aslında İran kimliğinin içeriden inşa edildiğine vurgu yapmaktadır. Ona göre Batılılar, İran kimliğinin en önemli hususu

olan “din” hususunu ihmal etmektedir. Başka bir deyişle, İran dahil herhangi bir devletin jeokültürel kodunu anlayamamak bazen çok ciddi hatalara sebep olabilmektedir.

Jeokültür, uluslararası ilişkilerde yeni bir kavramdır. Batılı literatürde “jeokültürel” terimi kullanılmamaktadır. Batılı bilim adamları daha çok “kültür” kavramını kullanırken, uluslararası ilişkiler teorileri ve kimlik üzerine yoğunlaşan inşacı ekol de kültür terimini kullanmayı tercih etmektedir. Örneğin, Peter Katzenstein’in inşacı yaklaşımla yazıldığı kitabın adı, *Ulusal Güvenlik Kültürü: Dünya Siyasetindeki Normlar ve Kimlik*’tir. İnşacı ekolde İmmanuel Wallerstein’in eseri her ne kadar *Jeopolitik ve Jeokültür: Değişen Dünya Düzeni Üzerine Yazılar* olarak adlandırılrsa da yazar, eserinde jeokültür terimini değil kültür terimini kullanmakta, onu da “kapitalizm” bağlamında kullanmaktadır.

Jeokültür kavramı coğrafya ile kültürün birleşmesinden doğan bir terimdir. Jeopolitika coğrafya ile politikanın etkileşimini incelerken, jeokültür coğrafyayla kültürün etkileşimini incelemektedir. “Jeo” eki politikaya olduğu gibi kültüre de uluslararası bir boyut kazandırmaktadır. Örneğin kültürel etkinlik denildiğinde genelde kültürle ilgili etkinlik anlaşılırken, jeokültürel etkinlik denildiğinde otomatik olarak etkinliğin uluslararası boyutu akıllara gelmektedir.

Jeokültürel kod denildiğinde belli bir devletin kimliğine yüzyıllar boyunca işlenmiş bazı kalıplar anlaşılmaktadır. Bu kalıplar o ulusun insanların arasında canlılığını koruyan önemli hususlardır. Daha gündelik ifadeyle bu kalıplara “klişe, önyargı” denilebilmektedir. Sonuçta bu kodların özellikle kriz dönemlerinde belirleyici rol oynadığı bilinmektedir. Misal, Yugoslavya Savaşı döneminde Sırpların Boşnaklara karşı olan önyargıları çok büyük facialara neden olmuştur. Dolayısıyla ulusların dış politikaları analiz edilirken jeokültürel kodlar ihmal edilmemelidir. Zira dış politikada karar alıcılar her ne kadar “gerçekçi” olmaya çalışsalar da sonuç itibarıyla o ulusa mensuptur ve o ulusun duygularını paylaşmaktadır.⁶ Kaldı ki, dış politikada genel halk kitlelerinin daha da etkin olmaya başladığı göz önünde bulundurulursa; karar alıcılar aslında halkın

tepkilerine, hassasiyetlerine, hatta önyargılarına kulak vermek zorunda kalacaklardır. Bu sürece demokratikleşme de eklenirse, iktidardakiler ulusun jeokültürel kodlarını oy kaygısıyla ister-istemez dikkate alacaklardır.

Uluslararası ilişkiler teorilerinde “jeokültürel kod” kavramının yerine “ulusal kimlik”, “devlet kimliği”, “kültürel kimlik” ya da “aktörün kimliği” kavramları kullanılmaktadır. Dolayısıyla jeokültürel kod eşittir ulusal kimliktir. Bu nedenle raporda ulusal kimlik ve jeokültürel kod terimleri dönüşümlü olarak kullanılmaktadır. Sonuçta bir ülkenin dış politikasının jeokültürel kodunu anlamak için o ülkenin ulusal kimliğinin araştırılması gerekmektedir. Kısacası jeokültürel kod, dış politika için her şey olmasa da çok önemli ve ihmal edilmeyecek etkidir. Tüm bu sebepler dikkate alındığında; bu raporda İran’ın jeokültürel kodları, daha doğrusu İran’ın dış politikasını şekillendiren kimlikler analiz edilmeye çalışılacaktır.

3. İRAN KİMLİĞİ

İran kimliğini analiz etmeden önce şu sorular sorulmalıdır: “İran neresidir? İranlılar kimlerdir? İran ile Pers arasında fark var mıdır? İranlılarla Farslar arasında ne gibi farklar vardır?”

Genelde ülke adları dışarıdan verilmektedir. Ülke içerisinde insanlar, kendilerini alt kimlikleriyle tanıtmaktadırlar. İran ülke adı olarak 1935 yılından sonra Rıza Şah Pehlevi'nin, kendi ülkesinin Kacar Hanedanı'nın (1794-1925) Pers ülkesiyle özdeşleşmesini istememesi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Aslında İran ismi İranlılar tarafından eski zamanlardan beri kullanılmıştır. Anlamı “soylu, asil” demektir. Nazi Almanya'sının kullandığı “Ari ırkı” aynı kökten gelmektedir. Eski zamandan beri Türklerle İranlılar etkileşim içinde yaşadıkları için Türkçedeki “arı” yani temiz ya da “er” yani kahraman, mert sözcüklerinden de gelmesi olasıdır. Ar-namus sözcüğündeki “ar”ın da aynı kökten türemiş olabileceği düşünülmektedir.

İran yüzyıllar boyunca doğudan batıya giden göçlerin tam ortasında olduğu için etnik olarak İranlıları tanımlamak zor olmaktadır. Etnik olarak İran'da Farslar, Türkler, Kürtler vs. yaşamaktadır. Ancak “ülkenin temel unsuru Farslardır” çıkarımı da yanlış bir çıkarım olmayacaktır. Touraj Atabaki'nin Öz'ü Yerleştirme ve “Öteki”yi *Reddetme: Pantürkizm* ve İran Milliyetçiliği isimli makalesinde belirttiği gibi, modern İran kimliğinin oluşumunda Azerbaycan çok büyük rol oynamıştır. Yazarın araştırmasına göre; Meşrutiyet Dönemi'nde güçlü olan Azerbaycan eyaleti ve oradaki Türkler, Türkçülük temelindeki etnik milliyetçiliğe karşı İran kültürü temelindeki devlet milliyetçiliğini tercih etmiştir.⁷

Sadece 20. yüzyıl değil genel olarak son bin yıllık bölge tarihi incelendiğinde, İran'ı İran yapan Türklerdir. Bu konu aşağıda daha detaylı tartışılacaktır. Burada şunu ifade etmekle yetinmek gerekir; bugünkü İran'daki Fars milliyetçiliği üstünlüğüne bakılarak, “İran Fars ülkesidir” diye tanımlama yapmak çok büyük yanlış olacaktır. Çünkü İran'da Türk kimliği ihmal edilemeyecek kadar etkilidir.

Kısacası İran'ı etnik bakımdan Fars ya da Türk diye tanımlamak oldukça zor ve yanıltıcı olacaktır.

Dolayısıyla İran'ı İran yapan ne etnik kimlik ne de coğrafyadır, Michael Axworthy'un da belirttiği gibi, İran fikri her şeyden önce kültür ve dilden ibarettir.⁸ Bu kültür ve dil asırlar boyunca değişmemiştir. Fereshteh Davaran'ın İran Kimliğinin Sürekliliği: Kültürel Mirasın *Direnışı* kitabında kanıtlamaya çalıştığı gibi, İran kimliği eski zamanlardan beri kendi özünü korumaktadır.⁹

Demek ki İran'ı anlamak için her şeyden önce İran'ın kimliğini ve kültürünü anlamak gerekmektedir. Çünkü İran'ın özünü bu kültür oluşturmaktadır. Daha sonradan bölgeye gelen bütün halklar bu güçlü "öz"de asimile olmakta ve onu benimseyerek içselleştirmektedir. Abdulkarim Soroush, İran'da bugün üç kültürün yan yana yaşamakta olduğunu belirtmektedir: *farhang-e melli* (milli kültür), *farhang-e dini* (dini kültür), *farhang-e gharbi* (Batı kültürü).¹⁰ Bu üç kültür, sacayağı gibi İran kimliğini oluşturmaktadır. Bu üç kültürün oluşumu farklı dönemleri kapsamış olsa da günümüzde bu üç unsur iç içe geçmiş durumdadır.

Milli kültür başlangıcını, M.Ö. 1000'li yıllarda kurulan Medea İmparatorluğu ve özellikle M.Ö. 550 yılında Kirus önderliğinde kurulan Pers Ahameniş İmparatorluğu'ndan almaktadır. Medea'nın merkezi İran'ın kuzeybatısı yani bugünkü Azerbaycan eyaleti; Pers Ahameniş İmparatorluğu'nun merkezi ise İran'ın güneyi olmuştur. Daha sonra İran, M.Ö. 247 ve M.S. 224 yılları arasında Parfiya İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girmiştir. Parfiye'nin merkezi de bugünkü Türkmenistan toprakları içerisinde yer almaktadır. İslamiyet'ten önce İran'da Sasani İmparatorluğu varlık göstermiştir. Bu imparatorluğu ise 7. yüzyılda Arap Müslüman güçleri yıkmıştır.

Bu imparatorluklar kalıcı kültür oluşturmaya başarmışlardır. En azından M.Ö. 3. yüzyıldan bu yana İranşahr (İran Krallığı) adı verilen ve İrânzamin (İran toprakları) içerisinde yer alan açıkça belirlenmiş bir siyasal kavram mevcuttur. "Şahr" kelimesinin etimolojisine bakıldığında, anlamı "Şah'ın otoritesinin yeridir." Bu kelime Türkçedeki "şehir" kelimesiyle aynı anlam taşısa da ilk mânada bu

kelime Şah'ın etrafında gelişen yeri bildirmektedir. Yani öncelik siyasi otoriteye verilmektedir. Aynı şekilde İran halkına da “şahrband” deniliyordu ki bunun anlamı da “Şah'a bağlı insanlar” demektir.¹¹ Başka bir deyişle İran kimliğinin oluşmasında siyasi yapı önde gelmiştir.

Kültür açısından bu devletler Zoroastrizm (Zerdüş) dinine dayanmaktadır. Aynı zamanda bunların hepsi birbirinden devlet geleneklerini devralarak çok güçlü bir İran anlayışı inşa etmişlerdir. Bu anlayış, günümüzde İran'ın dış politikasını jeokültürel kod olarak derinden etkilemektedir. İran'ın devlet olarak var olmasını destekleyen en önemli kimlik, İslamiyet öncesine dayanan milli kimliktir.

İran'da dini Şii kimlik İslam'la beraber oluşmaktadır. İslam'ın İran'a gelmesiyle Fars kültürü, Pers devlet geleneği ve Zerdüştlük çok etkilenmiştir. Diğer taraftan bunlar da İslam medeniyetini etkilemiştir. İran devletinin İslam medeniyetine dahil edildiği 642 yılından 15. yüzyıla kadar bu yeni medeniyeti içerisinde kendine özel kimlik arayışı içerisinde olmuştur. Farklı bir ifadeyle yüzyıllar içinde oluşmuş İran devlet yapısı kendine özel İslam yorumunu aramıştır. 10. ve 11. yüzyıllara gelindiğinde İran'ın öz kültürünün uyanmasına şahit olunmaktadır. Bu uyanışın sembol ismi Firdevsî olmuştur. Artık Fars dili ve kültürü eski nüfuz alanını geri kazanmıştır. Abbas Amanat'ın belirttiğine göre, bölgeye daha sonradan gelen İlhanlılar, Timurlular, Osmanlılar, Hindistan'daki Mugallar, Safariler, Afşarlılar, Zand ve Kacarlar, Firdevsî'nin Şahname eserini kendilerine model olarak ele almışlardır.¹²

İran kültürünün bu uyanışı İslam'ın reddedilmesini gerektirmemiştir. Lakin bu durumdan İran'ın kendisine İslam dünyasında özel bir yer arayışı içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu özel yer, 15. yüzyılın sonunda İran'da hâkimiyet sağlayan Safevi Hanedanı'nın, Şii İslam'ı resmî ideoloji olarak benimsemesiyle oluşmuştur. Daha sonraki Nadir Şah, Zend Hanedanı ve son olarak Kacar Hanedanı da resmî ideoloji olarak Şiiliği devam ettirmiştir. İran'ın Şii kimliğindeki önemli husus; Şiiliğin İran'ın mili kültürünün devamını teminat altına almasıdır. Modern kavramla ifade edilirse; Şii İslam, İran'ın “ulusal dini” haline gelmiştir.

19. yüzyıla gelindiğinde diğer Doğu toplumları gibi İran da Batı medeniyetinin etkisinde kalmıştır. Tıpkı Osmanlı’da olduğu gibi İranlı düşünürler, İran’ın geri kalmışlığını aşmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Kısacası, bugün İran’da gözlemlenen bütün kimlikler Batı medeniyetiyle etkileşim sürecinden doğan kimlikler olarak kendini göstermektedir. Hatta, “İslam Cumhuriyeti” ve “İslam Devrimi” de son tahlilde “modernitenin” doğurduğu olay olarak görülmektedir.

3.1. Kimliklerin Siyasallaşması

İran’ın Batı medeniyeti ile karşılaşmasıyla bir değişim sürecine girilmiştir. Tahsil görmüş insanlar ülkenin geri kalmışlığını sorgulamaya başlamıştır. Böylece eskiden toplum içinde olan farklı kültürel kimlikler siyasallaşmış ve buna bağlı olarak farklı kültürleri kendilerine temel dayanak alan farklı siyasal eğilimli gruplar ortaya çıkmıştır.

Birinci grup, İran’ın kendi değerlerinden vazgeçerek Batı’yı taklit etmesini savunan modernistlerdir. Onlara göre sadece ırk, dil ve tarih kalabilecek ancak toplumun diğer unsularının tamamen terkedilmesi gerekecektir. Ancak bu şekilde İran Batı’yı yakalayabilecektir. Bu grup; liberal fikirleri, Batı tarzı eğitimi, rasyonaliteyi ve parlamenter yönetim biçimini desteklemiştir. Grubun başını Mirza Malkum Khan (1833–1908) ve Sayyid Hasan Taqizadeh (1878–1970) çekmiştir.

İkinci grup, Batı’yla Doğu arasında orta yolu bulmaya çalışmıştır. Başka bir deyişle bu grup gelenekselliği moderniteyle uzlaştırmaya çalışmıştır. Bu grubun önde gelen isimleri Mirza Fath Ali Akhundzadeh (1812–78), Mirza Aqa Khan Kermani (1853–96) ve Ahmad Kasravi (1890–1946) olmuştur. Aslında İran’da güçlü olan bu gruptur. Çünkü bu grup İran’ın “öz”ünü korumaya ve İran kültürüne dayalı modern ulus inşa etmeye çalışmışlardır. Onun için bu grubun temel anlayışı İslam öncesi Fars şovenizmine, Arap düşmanlığına ve diğer taraftan Batı değerleri olan laiklik, demokrasi, sosyalizm ve bilim anlayışına dayanmıştır.

Bu iki grup, İran'ın geri kalmışlığının asıl sebebini İslam dininde görmüştür. Onun için bu iki grup da gelecekle ilgili planlarında İslam'a yer vermemiştir. Hâlbuki İslam, toplumun içinde çok güçlü bir kimlik olarak yaşamaktadır. Üçüncü grup, önceki iki grubun aksine İslam'ı koruyarak modernleşmeyi savunmuştur. Bu nedenle onlara genelde “İslamcılar” ya da “İslamcı modernistler” adı verilmektedir. Bu grubun İran'da önde gelen ismi Sayyid Jamal ad-Din al-Afghani (Assad-Abadi) olmuştur. Buradaki siyasal ideolojinin adı, “Panislamizm”dir. Dolayısıyla bunlar Batı'dan bazı şeylerin öğrenilmesi gerektiğinin farkındadır ama genel olarak Batı karşıtlığı söz konusu olmuştur. Bu gruptaki entelektüeller önceki iki grubun toplum açısından “öteki” olarak algılandığının farkına varmıştır.¹³

Kimliklerin siyasallaşmaya başladığı 20. yüzyıl İran tarihine bakıldığında 1979 İslam Devrimi'ne kadar önceki iki grup ülkenin yönetiminde güçlü olmuştur. Rıza Şah döneminde dünyadaki laik eğilimlerle beraber, İran'da din karşıtı birinci grubun fikirleri güçlenmiştir. Muhammed Şah döneminde ise orta yolu bulmaya çalışan ikinci grubun fikirleri uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak sonuçta Pehlevi rejiminin, temelde dindar olan İran halkıyla doku uyumsuzluğu İslam Cumhuriyeti anlayışını doğurmuştur ki, bu da yukarıdaki üçüncü grubun projesinin uygulanması demektir.

İslam rejimi, kendini İslam'la özdeşleştirse de Pehlevi Dönemi'nde oluşan ve yerleşik hale gelen bazı kültür ve kimlikleri yok etmemiştir. Ervand Abrahamian'ın belirttiği gibi, İranlılar kendilerini hem Şii İslam'la hem de İslam öncesi tarihle özellikle Sasani, Ahameniş ve Parfiya tarihiyle tanımlamaktadır. Bunun açık kanıtı Şii İslam'la ilgili olan ve yaygın olarak kullanılan Ali, Mehdi, Rıza, Hüseyin, Hasan ve Fatima isimlerinin yanı sıra eski İran döneminden Firdevsî ve onun destanı Şehname aracılığıyla gelen İsfandiyar, İskender, Rüstem, Suhrap, Ardaşir, Kaveh, Bahram ve Atossa isimlerinin çocuklara sıkça verilmesidir.¹⁴ Dahası, İran ulusal kimliğindeki sürekliliği anlama açısından, İran İslam Cumhuriyeti'nin, Pehlevi dönemi İran bayrağını kullanması da manidardır. Çünkü İslam Cumhuriyeti temelini sadece İslam üzerine kurmuş olsaydı, devlet bayrağı olarak Hazreti Ali'nin bayrağını ya da Peygamber Hz. Muhammed'in

bayrağını seçerdi. Buna ek olarak İslam öncesi gelenekte bayram olan Nevruz kutlamalarının yasaklanmaması, aslında Şii rejimin İslam öncesi dönemden gelen ve Pehlevi döneminde kurumsallaşmış olan gelenekleri benimsediğini göstermektedir.



İran Bayrağı (1907-1979)

İran İslam Cumhuriyeti Bayrağı (1979-Devam)

Aşağıda İran kimliğinin üç unsuru olan “milli kültür”, “Şiilik” ve “Batı” kimliği tartışılacaktır. Zira, bu kimliklerin kendilerinin zıddı ya da “ötekisi” olarak tanımladığı ülkeler ya da bölgeler, İran dış politikasını derinden şekillendirmektedir.

3.2. Kimlik ve Onun “Ötekisi”

Kimlik bir sosyoloji kavramıdır. Herhangi bir kimliğin oluşumunda “kim?” sorusuna cevap arayış söz konusudur. Genelde insan beyni bir olguyu tanımlarken onu zıddı ile tanımaktadır. Örneğin “soğuk” olgusunu anlamak için “sıcak” olgusunu bilmek gerekmektedir. Sosyolojide de aynı kural geçerlidir. İnsanın, insan olduğunu anlaması için hayvan olmadığını bilmesi gerekmektedir. Başka bir deyişle bir insanın toplum aidiyetini anlamak için onun başka topluma ait olmadığı belirgin olmalıdır. Bu durum aile açısından ele alınırsa, bir kişinin A ailesine ait olduğunu anlaması için karşısında B ailesinin bulunması gerekmektedir. Buradaki kimliklerin “ötekisinin” ya da “zıddının” düşman olarak algılanması yanlış bir algıdır. Bazı durumlarda “kimlik” ve “öteki” birbirlerini tamamlamaktadır. Örneğin, bir erkeğin cinsiyet açısından kimliğini tanımlanması için karşısında bir kadın olması gerekmektedir. Buradaki kadın-erkek birbirinin “ötekisi” olmasına rağmen birbirlerine düşman değil, bilakis birbirlerini tamamlayan bir bütündür.

Yerel ve ulusal kimlikler açısından ele alındığında, kimliklerin etkileşim içerisinde olduğu görülmektedir. Bazı durumlarda kimlikler birbirine tepki olarak da ortaya çıkabilmektedir. Misal, Fransız milliyetçiliği olmasaydı, Alman milliyetçiliği de olmayacaktı. Kimliklerin tarihsel gelişiminden dolayı bazı kimlikler birbirini çekerken, bazıları da itmektedir. Örneğin, İngiltere ile ABD birbirini çekerken, Çin ile Japonya birbirini itmektedir. Demek ki kimliklerin dost ve düşman olarak algıladıkları “ötekileri” vardır.

Her şeyin bir zıddı olduğu gibi kimliklerin de bir “zıddı” ve “ötekisi” bulunmaktadır. Genelde yeni kimliklerin güçlü “ötekisi” bulunmamaktadır. Güçlü kimliklerin güçlü “ötekileri” bulunur. Örneğin, uluslararası sahneye yeni çıkmış Kazakistan’ın “öteki” ve “düşman” olarak algıladığı kimlikler neredeyse hiç yoktur. Kendi devlet geleneğini ve dolayısıyla ulusal kimliğinin de sürekliliğini kaybetmemiş olan Türkiye’nin ise algı bakımından her tarafı düşmanla çevrilidir. Demek ki kimlik ne kadar eski ve ne kadar köklü olursa, onun düşman olarak algıladığı “ötekileri” de o kadar güçlü ve köklü olmaktadır.

Uluslararası ilişkilerde tarihsel tecrübeden dolayı “düşman” ve “öteki algıları” devletler arasında güvensizliğe neden olmaktadır. Zira insanlar dünya algısında karşısındakini sürekli “düşman” olarak algıladığı için onun iyi niyetli yaklaşımına güvenmemektedir. Bir tarafın güvensiz tavrı, karşı tarafı da güvensizliğe sürüklemektedir. Birbirine kırgın iki insanı barıştırmak ne kadar zor ise, birbirini “düşman” olarak algılayan ulusların bu “ötekilik” anlayışını gidermek de bir o kadar zordur. Çünkü burada toplumsal hafıza ve ulusal kimlik söz konusudur. Böylece ulusal kimlikler, ülkelerin dış politikasında etkili olmaktadır. Dış politikanın jeokültürel kodu tam olarak bu anlama gelmektedir.

Bu çerçevede aşağıda ilk olarak, İran’da milli kimliğin oluşumu ve “ötekisi”, Şii kimliğinin oluşumu ve onun “ötekisi”, son olarak İran’ın Batılı kimliği ve onun “ötekisi” tartışılacaktır.

4. İRAN MİLLİ KÜLTÜRÜ VE İRAN MİLLİYETÇİLİĞİ

İran'ın milli kültürü, İran milliyetçiliğini doğurmuştur. İran milliyetçiliği denildiğinde İran'da yaşayan halkın, bağımsız ulus-devlet kurma çabası anlaşılmaktadır. İran milliyetçiliği siyasal anlamda 19. yüzyılda Batıdaki milliyetçilik akımlarından etkilenerek oluşmuştur. İranlı aydınların Batı tarzında bir ulus inşa etme çabaları devamında İran ulusunu meydana getirmiştir. İran milliyetçiliğinin özelliği, İran devleti etrafında şekillenmesidir. Türkiye'deki milliyetçilik akımlarıyla kıyaslanacak olursa İran milliyetçiliği, Osmanlıcılığa benzetilebilir. Osmanlıcılığın başarısızlığa uğramasının sebebi Osmanlı İmparatorluğu'nun hem etnik bağlamda hem dini bağlamda heterojen yapısıdır. Bunun aksine İran milliyetçiliğinin başarılı olmasının sebebi de İran'ın dini bağlamda sahip olduğu homojen yapısıdır. Ayrıca, Atabaki'nin belirttiği gibi; İran'ın meşrutiyet döneminden bu yana etkin olan Azerbaycanlı aydınların, etnik temele dayanan Türk/Turan milliyetçiliğini değil, devlete dayanan İran milliyetçiliğini desteklemeleri önemlidir.¹⁵

İran'ın ulus inşası sürecinde entelektüeller, İslamiyet öncesi İran tarihini yeniden yorumlamaya başlamıştır. Çünkü bir ulusun ortaya çıkması için onun tarihinin yazılması gerekmektedir. Milliyetçilik üzerine çalışan ve milletlerin/ulusların modern kavram olduğunu savunan bilim adamlarının belirttiği gibi, milliyetçilik milletten önce gelmektedir. Dolayısıyla tarih, ulusu yaratmaktadır. İtalya'yı birleştirdikten sonra İtalyan milliyetçisi Massimo d'Azeglio'nun ifade ettiği gibi: “*İtalya'yı yarattık, şimdi İtalyanları yaratmamız gerek.*”¹⁶

Ulusal tarih adı verilen bu tarih, geleneksel toplumu modern ulus seviyesine çıkarmaktadır. Bu ulus inşası sürecinde Batıdan eğitim alan ve “aydın” adı verilen grup, sosyal mühendisler gibi geleneksel toplumdaki geçmiş, ham madde yerine kullanılmaktadır. Bazı durumlarda bu sosyal mühendisler, toplumun unuttuğu ve belki de

hiç yaşamadığı geçmişi canlandırmaya çalışmaktadır. Onların görevi, belli bir ulusal kimliğin bu topraklardaki sürekliliğini dokumaya çalışmaktır.

Milliyetçiler tarafından işlenen İran tarih tezine göre, İran halkı tarihindeki bütün işgallere karşı kendini koruyan güçlü medeniyete sahip bir halktır. Milliyetçilik anlayışları, genellikle “yabancı düşmanlığı” üzerine inşa edilmektedir. Bu açıdan İran tarihi işgallerle adından söz ettirmektedir. Mehrdad Mashayekhi'nin belirttiği üzere; Yunan (334-330), Arap (7.yüzyıl), Türk (10-11.yüzyıl) ve Moğol (13-14. yüzyıl) işgalleri, yabancılara şüpheli yaklaşımı destekleyen toplumsal hafızanın, yaygın toplumsal savunma mekanizmasının gelişmesini sağlamıştır.¹⁷

Tarihsel anlamda İran milliyetçiliğinin gelişimindeki en önemli iki olay İran'ın Şii kimliğine bürünmesi ve Batı ile karşılaşmasıdır. Şii İslam anlayışı ve bu anlayışın Safeviler Dönemi'nde (1501-1736) resmî ideoloji olarak kabul edilmesi İran'da yaşayan farklı toplulukların konsolide olmasına sebep olmuştur. Batı medeniyeti ise İranlı aydınlara ulusun inşa sürecini ve toplumsal mühendisliği öğretmiştir.

Şiilik, İran toplumunda önemlidir. Ancak Batı olgusu olan milliyetçilik, laikliği gerektirmektedir. Dolayısıyla İran milliyetçiliği inşa edilirken İslam/din unsuru bilinçli olarak terk edilmiştir. Ayrıca İran'ın geri kalmışlığından İslam unsuru sorumlu tutulmuştur. Milliyetçilere göre, saf İran kültürü çok hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Bu bağlamda aşağıda, İran'ın Şii kimliğinin oluşması analiz edilecektir.

Herhangi bir milliyetçilik, düşmanlık/öteki anlayışı üzerine inşa edilmektedir. Yani “düşman/öteki olmadan ulus da olamaz” anlayışı mevcuttur. Bu düşman/öteki algısı eğitim aracılığıyla okullarda gençlere enjekte edilmektedir; İran milletinin iki düşmanı vardır: *Araplar* ve *Türkler*. Araplar, geleneksel İran medeniyetini yıkmıştır. İran'ın öz dini olan Zerdüştlüğü İslamla değiştirmiştir. Araplara olan düşmanlık, İslam'a düşmanlığı da beraberinde getirmiştir.

Farsların Türklerle düşmanlığının ise daha derinlerde olduğu düşünülmektedir. Firdevsî'nin Şehname eserinde “İran-Turan karşıtlığı” olarak, İran toplumu hafızasında söz konusu düşmanlığın ne denli eskiye dayandığı görülmektedir. Turan kavramını hem İranlı bilim adamları hem Batılı bilim adamları Fars kökenli olarak göstermeye çalışsalar da Turan, Türkler tarafından hep ana vatan olarak görülmüştür. 11. yüzyılda yazılan Kutadgu Bilig’de Turan Hakanı Afrasiyab’ın Türklerin efsane lideri Alper Tunga olduğu belirtilmektedir.

Ahameniş Dönemi’nde hanedanın kurucusu Büyük Kiros, Turan’da Sakalar Kraliçesi Tomris tarafından öldürülmüştür. Daha sonraki dönemde Göktürklerle Sasani İnanı’nın karşıtlığı da kendini göstermiştir. Son dönemlerde ise Osmanlı-Safevi rekabeti hafızalarda canlılığını korumuştur. Osmanlılar, İran’ın doğu cephesinde *Türkistan* hanlıklarıyla sürekli savaş içinde olmuştur. Bu “düşman/öteki” algılarının dış politikadaki yansımaları sonuç kısmında tartışılacaktır. Burada şunu ifade etmekte fayda vardır; yeni ulus inşa edilirken beraberlik duygusunun pekişmesi açısından “düşman/öteki” imgesi önemlidir. İran ulusunun özü olarak, İslam öncesi İran kültürü temel alındığında bu kültüre/kimliğe zarar verenler doğal olarak düşman kabul edilmiş olacaktır.

4.1. İran Kimliğinin Oluşum Süreci

Tarih boyunca, günümüzdeki İran topraklarını kendilerine merkez kabul eden güçlü birçok devlet olmuştur. Bu devletleri kuranlar genelde İran’ın üç bölgesinde ortaya çıkmıştır: Kuzeydoğusu, yani günümüzdeki Horasan bölgesi, kuzeybatısı yani bugünkü Azerbaycan bölgesi ve güneyi yani Fars bölgesi. Ayrıca İran devletinin oluşumunda göçebe boyların yerinin de araştırılması gerekmektedir. Çünkü göçebelerin İran devletine katkısının büyük olduğu tahmin edilmektedir. Genelde, Saka adı verilen bu göçebeler Hint-Avrupalı olarak görülmektedir. Ancak konu kültür devamlılığı açısından ele alınırsa, göçebe hayat tarzını yaşayanlar her zaman Türkler olmuştur.

Sonuç ne olursa olsun; İran tarihinin, kültürünün ve kimliğinin bozkır medeniyetinden ayrı değerlendirilmemesi gerektiği

düşünülmektedir. Belki de Orta Asya ile İran tarihine bütüncül bir bakış açısı ile bakmak gerekmektedir. Zira biri olmadan diğersinin tarihi hep eksik kalacaktır. Bu bakımdan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) himayesinde yazılan altı ciltlik *Orta Asya Medeniyetler Tarihi* adlı eser, bölge halklarının etkileşimini analiz eden en güzel örnektir.



Darius I ve Xerxes I dönemindeki Ahameniş İmparatorluğu (Kaynak: <http://www.civilization.org.uk/greece/the-persian-wars>)

İran kimliğinin oluşmasına büyük katkısı olan devlet, Büyük Kiros'un kurduğu Ahameniş İmparatorluğu olmuştur. Daha sonradan gelen İran devletleri Ahamenişlerin mirası üzerine kurulmuştur. Genelde güçlü devletler güçlü ideolojiler üzerine kurulmaktadır. İran devletleri de bu kurala tabidir. Ahameniş Devleti'nin ideolojik temelini oluşturan, Zerdüştlük dinidir.¹⁸ Bu nedenle İran milli kültürünü anlamak için Zerdüştlüğü anlamak gerekmektedir.

Zerdüştlük, Zerdüş adındaki insanın getirdiği dindir. Zerdüş, peygamber olduğuna inanılan ve bazı kaynaklara göre M.Ö. 2000 yıllarında, bazı kaynaklara göre ise M.Ö. 1700 yıllarında ya da Büyük Kiros'un zamanında yaşadığı düşünülen insandır. İran'ın kuzeybatısında göçebe ailede yaşadığı bilinmektedir. Yayıdığı öğretisi *Avesta* adındaki kitapta toplanmıştır. Zerdüştlüğe göre: “Dünya

aydınlıkla karanlığın, iyilikle kötülüğün savaşından oluşur. İyiliğin tanrısı Ahura Mazda, kötülüğün ise Ahriman'dır. İnsan hangi tarafta olacağına kendisi karar verir. Yani kendi iradesini kullanarak seçimini yapar. Kötüler tarafında olan cehenneme, iyiler tarafında olan cennete gider." Zerdüşt'e göre: "Biz kötülüğe karşı savaşmak ve dünyayı kurtarmak için gelen melekleriz."

Ahameniş kralları devletlerini kurarken Zerdüştlüğün telkin ettiği "dünyaya adalet ve barış getirme" amacıyla yola çıktığı anlaşılmaktadır. Yani imparatorluk sadece askeri güce dayanmamaktadır. 1879 yılında bulunan ve Kiros'un Silindiri olarak bilinen taş yazıtta, Ahameniş Kralı'nın Babil'i aldığında şöyle buyurduğu ifade edilmektedir:¹⁹

"Ben Kiros; Babil'in Kralı, Sümer'in Kralı, Akad'ın Kralı ve dört tarafın... Benim şanlı ordum Babil'e barışla geldi ve ben Babil'e ve onun insanların mallarına ve canlarına zarar gelmesine izin vermedim. Babil insanları bana güzel ahlakı öğrettiler ve ben herkesin kendi tanrısına özgürce kulluk etmesini buyurdum. Ben, kimsenin evi yıkılmayacak ve kimsenin malına el konulmayacak diye buyurdum."

İran'ın tek Nobel Ödülü sahibi Şirin Ebadi, 2003 yılında bu ödülü alırken Büyük Kiros'a atıfta bulunarak şöyle bir açıklama yapmıştır:²⁰

"Ben bir İranlıyım. Büyük Kiros'un torunuyum. O büyük Kiros ki bundan 2500 yıl önce eğer yönetilenler istemiyorlarsa, yönetmeyeceğini buyurmuştu. Kimsenin dinini ve inancını değiştirmesine yönelik güç kullanmayacağına söz vermiş ve herkese özgürlüğü temin etmişti."

İran'ın önde gelen bir isminin bu şekilde konuşması İslam öncesi tarih ve kültürün toplum içerisinde hala canlı olduğunun göstergesidir.

Zerdüştlüğün siyasetle ilgili "adaletle yönetme" kuralından başka önemli kavramları da vardır. En etkili olan kavram, "meşruiyet ve düzen anlayışı"dır. Sandra Mackey'nin İranlılar kitabında belirttiğine göre:²¹

“Zerdüştlük dininde hükümdarın meşruiyetini sağlayan “farr” anlayışı vardır. “Farr” hükümdara tanrı tarafından verilen halkı yönetme hakkıdır. Hükümdar, Zerdüştlüğün gerektirdiği gibi iyi ve adil yönettiğe, onun “farr”i bulunur. Ancak hükümdar yönetimini kötüye kullanmaya başladığında “farr” onu terk eder. Böylelikle o hükümdarın yönetimi sorgulanmaya başlanır. Bu durumda halkın ona karşı başkaldırmasına ve başka hükümdarı desteklemesine izin verilmiş olur.”

“Farr” anlayışı, Türklerin arasındaki “kut” anlayışına benzemektedir. Bilindiği üzere Hunlardan başlayarak Türk hakanlarına Tanrı tarafından “kut” verildiğine inanılmıştır. Onun için Hun hükümdarları Çin kaynaklarına göre “Tanhu” unvanını taşımıştır ki bu da Çince “Tan Li Hu Tu” sözünün kısaltılmış halidir. “Tan Li Hu Tu” da Türkçede “Tanrı Kut” demektir. Yani hakanın aslında Tanrı tarafından lütfedilen “kut” yani bağış olduğu kabul edilmektedir.²² İslam Medeniyeti döneminde “kut” kavramı artık siyaset, siyasal ve yönetme anlamlarını içermeye başlamıştır. Örneğin, Yusuf Has Hacib’in *Kutadgu Bilig* eseri *Yönetme Bilimi* yani *Siyasal Bilim* olarak çevrilmiştir. “Farr” ve “kut” kavramlarının benzeşi İran ile Türklerin sürekli etkileşim içinde olduğunun kanıtıdır.

“Farr” anlayışının İran toplumunda önemli sonuçlar doğurduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Yüzyıllarca tecrübe edilen bu anlayışın İran toplumunda derin etkileri vardır. Tarih boyunca nice şahlar “adil olmadıkları için” “farr”lerini kaybetmiş ve sonucunda tahtlarından olmuştur. Hatta 1979 yılında Pehlevi Şah’ının devrilmesi de bununla açıklanabilmektedir.²³

4.2. İran Kültürünün Siyasallaşması

Kültürel kimlikler herhangi toplumun herhangi bir grubunda bulunabilmektedir. İnsan sosyal bir varlık olduğu için her insanın kendini tanımlayan bir kimliği bulunmaktadır. Aynı şekilde diğer topluluk ve diğer gruplarla etkileşim içinde olan, topluluk ve gruplarda da kimlik bulunmaktadır. Bu kimlikler kültürel unsur olarak yaşamaktadır. 19. yüzyıla gelindiğinde ulusların inşa sürecinde bu kültürel kimlikler siyasal kimliklere dönüşmeye başlamıştır. Böylece

geleneksel topluluklar modern uluslara dönüşme sürecini yaşamıştır.

İran da Batı'nın etkisiyle bu süreci yaşamıştır. Başlangıçta 19. yüzyılın ortasından itibaren “İranlı” kimlik güçlenmeye başlamıştır. Batı tarzında tam olarak İran ulusunun mühendisliği Rıza Şah Pehlevi Dönemi'nde gerçekleştirilmiştir. Rıza Şah ilk önce İranlıların üstünlük duygusunu pekiştirmeye çalışmıştır. “Bütün yetenekler İran'dan çıkar” sözü o zaman yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle bu üstünlük Araplara karşı vurgulanmıştır. Geçmişten beri var olan Arap-İran anlaşmazlığı bu dönemde resmi/ideolojik hale bürünmeye başlamıştır. İran her ne kadar Şii olsa da Araplarla komşu olarak yaşamıştır. Üstelik, Arapların arasında yükselmekte olan Vahhabiliğe dayanan Arap Milliyetçiliği de bu sürece katkıda bulunmuştur. Nitekim, Şah Rıza'nın reformları İran'ı Arap dünyasından uzaklaştırmıştır.

İran'ın ulusal kimliği (hüviyet-e milli) bütün modern araçlarla İslam öncesi imparatorluk geçmişi ve İran kimliği üzerine inşa edilmiştir. Yerel ve etnik kimlikler zorla asimile edilmiştir. Diğer taraftan İran halkı yüzyıllar boyunca Yunanlar, Araplar, Türkler, Moğollar; daha sonraki dönemde Osmanlılar, Özbekler ve Afganlar gibi yabancılar tarafından işgal edilen mazlum halk olarak tanımlanmıştır. Bu işgal dönemlerinde İran kültürü ve kimliğinin “korunmasına” hizmet eden Barmak ailesi ve Nizamülmülk gibi kişiler milli kahraman ilan edilmiştir. Resmî ideolojiye göre artık uyanış zamanı gelmiştir.

İran ulusal toprağının belirlenmesinden sonra birkaç etnik topluluk ikiye bölünmüştür. Bunların en belirginini Kürtler ve Azerbaycan Türkleri olmuştur. Abbas Amanat'ın belirttiği gibi, yerel milliyetçiliklerin o halklardan destek görmemesi İran milliyetçiliğinin üstün gelmesine yol açmıştır.²⁴ Resmî ideolojiye uymayan yerel, etnik, dini kimliklerin ve kabile kimliklerinin bastırılması ülkeyi homojen hale getirmiştir. Halkın kayda alınarak milli pasaportların verilmesi, askeri görevin zorunlu kılınması ve özellikle zorunlu eğitim, İranlıların birlik ve beraberlik “bilincini” güçlendirmiştir.

Devletin resmi dili olarak Fars dili kabul edilmiş, okullarda Farsça eğitimi zorunlu hale getirilmiştir. Sonuç olarak Fars dilinin,

İran’da yaşayan farklı etnik gruplar arasındaki “lingua franca” statüsü pekişmiştir. Fars dilinin üstünlüğünden dolayı yerel diller kendi etnik grupların içinde bile önemini kaybetmeye başlamıştır. Çünkü okula giden çocuklar yerel dillerden ziyade Farsçayı tercih etmiştir. Bu süreç de tarih boyunca devam eden Farslaşma sürecini hızlandırmıştır.

4.3. İran Milli Kimliğinin “Ötekileri”

İran’da milliyetçiliğin uyanışı uluslararası ilişkilerde de önemli sonuçlar doğurmuştur. Eskiden kültürel olarak yaşayan “öteki” algıları artık devletin resmi dünya algısını oluşturmuştur. Diğer bir ifadeyle eskiden var olan “öteki” ve “düşman” algıları artık resmi olarak yönetim tarafından kurumsallaşmıştır. Rejimin eğitim, basın ve ideoloji araçlarıyla, İran ulusunun “öteki” algısı standartlaşmıştır. Yani İran’ın farklı bölgelerindeki farklı “öteki” algıları resmî ideolojiye göre düzenlenmiştir. Kısacası İranlılar aynı değerleri ve aynı “ötekileri” paylaşan ulus haline gelmişlerdir.

4.3.1. Araplar

Milletlerin kendilerini karşıt olarak tanımladığı “öteki”nin genelde “öz”den daha az gelişmiş olması beklenmektedir. Örneğin Rus milletinin “öteki”si Tatarlardır. Tatarlar, Rus tarih tezinde öteki olarak işlenmektedir. Aynı şekilde İran ulusunun da ötekisinin, kendinden daha az gelişmiş ve mümkünse geri kalmış bir topluluk olması gerekmektedir. İran milli kimliğinin temel referansı olarak Firdevsî’nin Şehname eseri düşünülürse, İran’ın ötekisinin Turan yani Türkler olması gerekmektedir. Ancak, Şehname’deki İranlıların öteki algısını inceleyen Dick Davis “İran ve İran olmayan: Efsanenin Şekillendirmesi” adlı makalesinde şöyle bir sonuca varmaktadır:²⁵

“İran’ın düşmanı; onun halkını ve medeniyetini yok edici olarak Turan, Hindistan ya da Çin değil, hatta destan boyunca kahramanların mücadele ettikleri şeytani dünya da değil; esas düşman Arapların ortasından gelen adam olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece destanın başından sonuna kadar İran kültürünün karşı tanımladığı zıt “öteki” Araplar olduğunu yazar ustaca belirtmiş oluyor.”

Sonuç olarak İran milliyetçiliği Araplara karşı inşa edilmiştir. Abbas Amanat, Arap düşmanlığı üzerine kurulan bu İran milliyetçiliğini şöyle tahlil etmektedir:²⁶

“Pehlevilerin vurguladığı İran üstünlük anlayışı, Arap düşmanlığının pekişmesinde önayak oldu. Bu sadece 7. yüzyılda Arapların işgali ve İslam’ı yabancı bir din olarak dayatması konusuna duyulan kızgınlık değildi. Aynı zamanda bu düşmanlık, komşu Arap ülkelerine karşı yöneltilmekteydi. Hiç şüphesiz, İran’ın Irak’la olan sınır anlaşmazlıkları, İranlıların Vahhabilere karşı duydukları şüphe ve Arapların Şia karşıtı eğilimleri de bu düşmanlığı körüklemekteydi.”

Bu düşman algısı İran’da İslamcı yönetimin başa geçmesiyle de değişikliğe uğramamıştır. Aksine, Sünni İslam’ın “ötekisi” olarak Şiilik, İran’daki Arap düşmanlığını güçlendirmiş gözükmektedir. Onun için İran dış politikasındaki Araplara karşı tutum kolay kolay kaybolacak gibi değildir.

4.3.2. Türkler

Tarihteki İran/Fars-Turan mücadelesi ve Sasani İran-Göktürkler rekabeti göz önünde bulundurulursa ve buna Şehname’deki Turanlılara karşı inşa edilen düşmanlık da eklenirse; İran milliyetçiliğinin Araplara karşı olduğu gibi Türklere karşı olması da gerekmektedir.



İran ve Turan (Kaynak: http://wftd.com/persians/turan_map.htm)

Halbuki Pehlevi Dönemi'ndeki İran'ın, Türklere karşı düşman bir söylem geliştirmedeği gözlemlenmektedir. Bunun birkaç sebebi vardır:

İlk olarak, İran/Fars-Turan mücadelesi ve Sasani İran-Göktürkler rekabeti çok eski zamanlarda gerçekleşmiş ve artık halkın hafızasında canlılığını yitirmiştir. Üstelik son bin yıldır İran, Türklere yönetilmiş ve İran'da Türklere kalabalık bir nüfusa sahip olmuştur. Ayrıca Turan bölgesi olan Türkistan artık Rusya tarafından işgal edilmiş ve tehdit olarak Rusya, Turan'ı değiştirmiştir.



İslamiyet Öncesi Dünya Haritası (<http://www.tarhibilimi.gen.tr/makale/islamiyetin-dogusunda-dunyanin-durumu/1317/>)

İkinci olarak, Pehlevi Rejimi'nin Batı'ya yaklaşması, çekim merkezi olarak Avrupa medeniyetini görmesi ve aynı şekilde Atatürk dönemi Türkiye'sinin de Batı'ya yönelmesi, başka bir deyişle iki devletin kimlik benzerliği İran'ın Türkiye'yi dost olarak algılamasına yol açmıştır. Hem Rıza Şah'ın hem Muhammed Rıza Şah'ın Türkiye'ye bakışı çok olumlu olmuştur.

Üçüncü olarak, İran-Türk karşıtlığı Şii-Sünni karşıtlığından gelmiştir. Yani bu zıtlık etnik temelde değil dini temelde oluşmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'nın hilafet iddiasından vazgeçmesi ve Pehlevi Rejimi'nin ideoloji olarak Şiilikten vazgeçmesi, İran'la Türkiye'nin birbirine yaklaşmasına zemin hazırlamıştır.

Ancak İranlılar arasındaki Türkiye ve Türkistan düşmanlığı, halk içinde Şiilik kimliğiyle beraber yaşamıştır. Şiilik kimliğinin Pehlevi Dönemi'nde bastırılması ya da önemsenmemesi; Şiiliğin ve bununla dolaylı olarak Türkiye ve Türkistan düşmanlığının, İran dış politikasından jeopolitik kod olarak gündeminden düştüğü anlamına gelmemektedir. 1979 Devrimi'nin gösterdiği gibi toplum içinde yaşayan herhangi bir kimlik resmî ideoloji konumuna yükselbilmektedir. Özellikle söz konusu; din olgusu gibi toplum içinde güçlü bir şekilde canlılığını koruyan olgu olunca, dış politikadaki jeokültürel kodları çalışanların çok dikkatli olmaları gerekmektedir. Aşağıda tartışılacağı üzere Şiilik, İran ulusal kimliğinin oluşumu açısından oldukça önemlidir.

4.4. İran Milli Kimliğinin “Dostları”: Tacikler ve Kürtler

İran'daki dil ve kültür konularının siyasallaşması İran dış politikasında “ötekileri” doğurduğu gibi “dostlar”ın da oluşmasına zemin hazırlamıştır. İran ve Türkiye arasında bir karşılaştırma yapılması halinde, Osmanlı sonrası kurulan Türkiye'nin “Türk kimliği”ni benimsemesi daha sonraki aşamada Türk Dünyasında nüfuzunun artmasına sebep olmuşsa, aynı şekilde İran'ın Fars dili ve kültürünü içselleştirmesi onun İran/Fars Dünyasında önemli güç olmasına yol açmıştır. İran/Fars Dünyası denildiğinde İran dillerinin farklı lehçelerini konuşan ve kendilerini Ari ırkından sayan, dolayısıyla İranlılarla aynı değerleri paylaşan topluluklar bahsedilmektedir.



İran Dilleri Haritası (Kaynak: <http://www.essex.ac.uk/larg/contact/>)

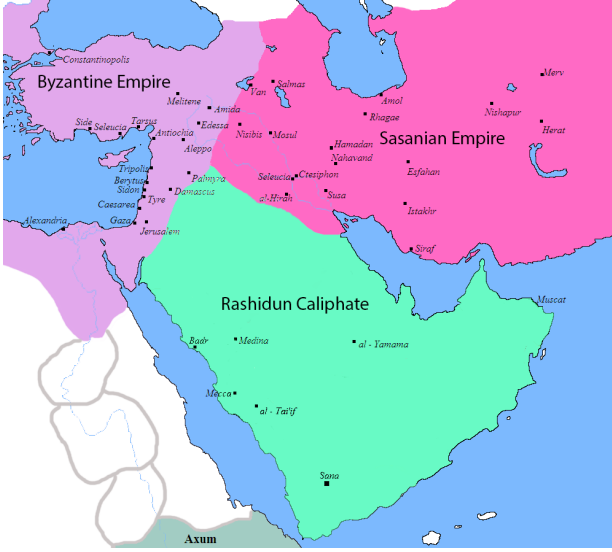
Bu anlamda İran'ın doğusundaki Tacikler ve batısındaki Kürtler İran/Fars Dünyası kapsamına girmektedirler. Ancak, tarihi olarak Tacikler Sünni Türkistan coğrafyasının parçasıydılar. Aynı şekilde Kürtler de Sünni kimliği baskın olan Osmanlı devletinin unsuruydu. Dolayısıyla, milli kimlik bağlamında kodlanan Tacikler ve Kürtlerin, dini kimlik boyutunda İran'ın Şii "ötekileri" bağlamında tartışılması daha uygundur.

5. ŞİİLİK

İran, Zerdüşť dininin kutsal kitabı Avesta'ya göre “ortak dinin yaşandığı yerdir.”²⁷ Bunun anlamı; aslında İran'ı İran yapan orada yaşayan insanların inandığı ortak dindir. İslam öncesi din olan Zerdüşťlük ve özellikle İran devlet anlayışı, İslamiyet'in İran'a gelişiyile kaybolup gitmemiştir. Tam aksine özellikle İran devlet gelenekleri İslam devletinin temelini oluşturmuştur. Çünkü Arapların İslam'dan önce güçlü devletleri olmamıştır. İran kültüründeki devamlılığı Prof. Dr. Richard Nelson Frye şöyle ifade etmektedir:²⁸

“İran yurdu kavramı, Arap işgali boyunca 16. yüzyula kadar canlı kaldı. 16. yüzyılda ise Şii anlayışıyla desteklenen Safevilerin milli devleti birçok unsurıyla İslam öncesi Sasani Devleti'ni yeniden yarattı. İran geleneklerinin günümüze kadar gelmesi etkileyicidir. Örneğin, İranlıların bugün kutladığı en önemli bayram İslami bayram değil de eski zamanlardan beri gelen Nevruz Bayramı'dır.”

16. yüzyılda İran kültürünün yeniden canlanması aslında o kültürün hep canlı olduğunun göstergesidir. Çünkü hiçbir kimlik yok yere ortaya çıkmamıştır. Bu nedenle İran'ın Şii kimliğini anlamak için İran'ın İslamlaşmasına göz atmak gerekmektedir. Genel olarak Sasani Devleti'nin Müslüman Araplar karşısında yenilişi İran medeniyetinin sonu olarak kabul edilmektedir. Örneğin, Firdevsî'nin Şehname eseri eski zamanlardaki İran efsane krallarıyla başlamakta ve Sasanilerin yenilişiyile bitmektedir. Bunun anlamı Firdevsî'ye göre İran tarihinin Sasanilerin yıkılışiyile son bulduğudur.



İslam Öncesi İran (Kaynak: <https://thehistoryofbyzantium.com/maps/>)

İran'ın Müslümanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra İran'ın öz dini Zerdüştlük İslamiyet'le, Pehlevi yazısı ise Arap yazısıyla değiştirilmiştir. Kimlik açısından din ve yazı son derece önemlidir. Çünkü din, kimliğin semantik boyutunu yani anlam dünyasını oluşturmaktadır. Yazı ise kimliğin görsel dış boyutunu oluşturmaktadır. Genel kural din değişimi alfabe değişikliğine götürmektedir. Yani alfabe değişikliği kimliğin bir medeniyet dairesinden başka medeniyet dairesine girdiğinin en açık göstergesidir. Onun için İranlıların İslamlaşması ve yazılarının da Arap yazısıyla değişmesi onların kimliğindeki çok büyük bir dönüşümün göstergesidir.

İran, Halife Ömer zamanında İslam dairesine dâhil edilmiştir. Ondan sonra Emeviler Dönemi'nde (661-750) Arapların üstünlüğü devam etmiştir. Bu dönemde İranlılar büyük şok ve hayal kırıklığı yaşamıştır. Halife Ömer'in bir İranlı tarafından öldürülmesi, İran toplumundaki yenilginin yaşattığı travmanın bir göstergesi olmuştur. Arapların İslam'dan önce güçlü medeniyetleri olmadığı için yüksek medeniyet kurmuş İranlılar tarafından küçük görülmüşlerdir. Bu küçük görülen bedevi Arapların İran'ı işgali, İran toplumu tarafından

zor sindirilmiştir. Hazreti Ömer, İranlılar tarafından o günden bugüne sevilmeyen bir figür olmuştur.

Emeviler Dönemi'nde, İslam Hilafeti klasik imparatorluk halini almaya başlamıştır. Emeviler, İranlıların Müslüman olmasını istememiştir. Çünkü Müslümanlar, cizye adı verilen vergiyi ödememekteydi. Bu nedenle Emevi yönetimi, Arap milliyetçiliğini hatta şovenizmini öne çıkarmıştır. İslam dünyasında Emeviler Dönemi'ndeki Arap şovenizmini en çok hisseden toplum İranlılar olmuştur. İki medeniyetin karşılaşması ve İran medeniyetinin yenilmesi, İranlılar üzerinde çok derin etki bırakmıştır. Günümüzün deyimiyle, İranlılar kendilerini ikinci sınıf vatandaş olarak dışlanmış hissetmiştir. Abbasiler Dönemi'nde (750-1258) ise yönetimin Arap olmayanlara yaklaşımı değişmiştir. Bu değişim İranlıların İslam'ı kabul etmesine imkân vermiştir. Ancak yine de genellikle şehirlerde yaşayan İranlılar İslam'ı kabul etmeye başlamış, kırsaldakiler ise eski dinlerini korumaya devam etmiştir.

İran'ın Araplar tarafından işgali, Mısır ve Şam işgali ile kıyaslanacak olursa; günümüzde gelinen noktada, Mısır ve Şam tamamen Araplaşmışken; İran'ın kendi kimliğini büyük çoğunlukla koruduğu görülmektedir. Ayrıca İslam öncesi Sasani İran'ı haritasına dikkat edilirse, imparatorluğun sınırlarının günümüzde Şiilerin yoğun olarak yaşadığı bölgeyle örtüştüğü görülecektir. İran, Arap işgaline karşı ardı ardına gelen isyanlarla kendi hoşnutsuzluğunu belirtmiştir. İlginç olan şudur ki; isyanlar, İranlı generaller tarafından bastırılmıştır. Ayrıca, Arapların safında yer alan İranlı generallerin birtakım özellikleri dikkat çekmiştir. Örneğin, birçok general münafıklıkla yani gizli olarak Zerdüşt dinine mensup olmakla suçlanarak öldürülmüştür.

İran'da Araplara karşı başlatılan, dünya tarihinde önemli bir yere sahip olan, İran'ın kuzeydoğusunda (Azerbaycan topraklarında) baş gösteren isyan; Babek İsyanı'dır (816-838). Bu isyana katılanların başlarına kızıl başörtü bağlamaları dikkat çekmiştir. Çünkü daha sonra 16. yüzyılda İran'da hâkimiyetini sağlayan Şii Safeviler de aynı şekilde Kızılbaş olarak bilinecektir. Günümüzdeki İran'da Arap yönetimine karşı başkaldıranların liderlerinin isimleri olan Babak,

Afşin, Mazyar gibi adların popüler olması, İran'da Arap İslam'ına karşı duyguların devam ettiğinin en açık göstergesidir.

İran'daki isyanlar, 11. yüzyılda bölgenin Orta Asya'dan gelen Selçuklular tarafından ele geçirilmesi ve İslamlaşmasıyla son bulmuştur. Bu yeni dönemde İran'daki muhalif akımlar Sufi tarikatlarına kanalize edilmiştir. 15. ve 16. yüzyılda İran'a Şiiği getiren Safevi Hanedanı'nın Sufi tarikatından çıktığı göz önünde bulundurulursa, İran'daki İslam öncesi geleneksel din anlayışlarının Sufi tarikatları halini aldığı daha iyi anlaşılacaktır.

İslam dininin İran medeniyetiyle etkileşiminden söz ederken, İran'ın İslam medeniyetine olan katkısı göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle Abbasilerin, Emevileri devirerek İslam yönetimini ellerine almasında İran çok önemli rol oynamıştır. Nitekim İran, Abbasilerin güç kaynağı olmuştur. Bu sebeplerden dolayı İslam hilafetinin merkezi Şam'dan Bağdat'a taşınmıştır. Şam demek, Bizans demektir. Bağdat demek ise İran demektir. Bu süreçte İslam Devleti'nin Farslaşması gerçekleşmiştir.



Abbasi-Emevi Karşılaşmasındaki İran'ın Abbasiler İçin Önemi Gösteren Harita (Kaynak: <http://historiarex.com/world-history/273-battle-of-zab-750>)

Bilindiği üzere, İran devlet geleneği çok güçlü bir yapıdadır. Arap devlet geleneği de yoktur. Dolayısıyla Arapların İran'ı işgalinden sonra Sasani devletine hizmet eden bürokratlar, İslam hilafetine hizmet etmeye başlamıştır. Bu bürokratların en ünlüsü Abbasilere dört kuşak hizmet eden Barmak ailesidir. Ancak bu aile, Harun Reşid tarafından ihanetle suçlanarak cezalandırılmıştır.²⁹

Aslında İranlı bürokrat ve generallerin, Arap hükümdarlar tarafından sürekli cezalandırılması İranlıların yönetime karşı şüphesini beslemiştir. 868 yılında Doğu İran'da bağımsızlığını ilan eden Safarid Hanedanı'nın mensubu İranlıların, Arap yönetimi hakkındaki düşüncesini ortaya koymaktadır: “*Onların Abu Salama, Abu Muslim, Barmak oğulları ve Fazl bin Sahl'e ne yaptıklarını görmediniz mi? Halbuki onlar bu hanedanlar adına çok hizmet etmişlerdi. Bundan sonra kimse onlara güvenmez.*”³⁰ Kısacası, Arap hanedanlarının İran'ı yönetmeleri İranlılar ve Araplar arasında derin güvensizlik sorununa sebep olmuştur. O zamandan bu yana bu güvensizlik devam etmektedir.

Saffarilerden (868-908) sonra gelen Samaniler (875-999) ve Buyiler (945-1055) kendilerini Sasanilerin devamı olarak görmeye başlamıştır. Bu iki İranlı hanedan; Mısırlı Fatimiler Bağdat'ı tehdit ettiklerinde Abbasilere korumuştur. Buyi ailesinin Şii İslam'ı benimsemesi, İran'da o zamandan beri Şii anlayışının yaygın olduğunun göstergesidir. Bu hanedanlar kendi devletlerinde sadece Pehlevi yazısını ve Arapçayı desteklemekle kalmayıp aynı zamanda İslam'la beraber Zerdüştlüğü de eşit olarak desteklemeye başlamışlardır.



Büyük Selçuklu Devleti (Kaynak: <http://www.bilgilerforumu.com/forum/konu/buyuk-selcuklu-devleti-hakkinda-ansiklopedik-bilgi.680704/>)

Türklerin hakimiyet döneminde bu gidişat daha da güçlenmiştir. Gazneliler Dönemi'nde (963-1186) İran kültürü resmen yeniden dirilmiştir. Firdevsî'nin Şehname eseri bu dönemde yazılmıştır. Arkasından gelen Selçuklular (1037-1157), İran merkezli imparatorluk kurarak Sasani İran'ı topraklarını yeniden bir merkeze bağlamıştır. Selçuklu Devleti, devlet yapısıyla ve devlet diliyle gün geçtikçe İranlı devlet görünümünü almıştır. Yöneticilerin adları bile Farslaşmıştır. Bir yazarın belirttiği üzere, Alparslan hem alp hem aslan; Melikşah ise hem melik hem şah olmuştur. Selçuklulardan sonra İran'ı yöneten bütün Türk hanedanları -Harzemşahlar gibi (1138-1230)-, "Şah" unvanını "Han" unvanına tercih etmiştir. Büyük Selçuklu haritasına dikkat edilirse, bu toprakların İran/Fars kültür havzasını temsil ettiği görülecektir.

Selçuklulardan bu yana gelişen bir diğer önemli durum, devletin sadece askeri güçle değil ortak ideoloji etrafında birleşme düşüncesi olmuştur. Selçuklular bu amaç için Sünni Şafi mezhebini ve Eşari akidesini kullanmıştır. 15. yüzyıla gelindiğinde giderek güçlenen Şii anlayışı Safevileri yönetime geçirmiştir.



Safevi Şah İsmail Döneminde İran (Kaynak: <http://tarihvedenediyet.org/2009/08/hilafetin-osmanogullarina-gecisi.html>)

Günümüzde bilinen İran'ın devlet anlayışı tam olarak Safeviler döneminde (1501-1736) oluşmuştur. Safeviler daha sonra, 20. yüzyılda Pehlevilerin yapacağı İran'ı homojenleştirme politikasını o zamanın şartlarına göre yürütmüştür. Bu dönemde Atabaki'nin de belirttiği gibi, devlet Şii ideolojisi temelinde birleşmekte olduğu için, doğal olarak İran Şii kimliğinin “ötekisi” ülkenin etrafındaki Sünniler olmuştur. Hanedan olarak Safevilere bağımlılık, ideolojik olarak Şiiliğe bağımlılık Hazar ve Basra körfezi arasında net olarak belirlenmiş çok güçlü bir İran devlet anlayışını doğurmuştur. Safevilerden sonra gelen Afşar (1736-1802), Zand (1750-1794) ve Kacar (1794-1925) hanedanları kendi devletlerini bu toprak üzerinde kurmuş ve ötesine geçmemiştir. Rıza Şah Pehlevi'nin “yek mamlekat/ tek memleket, yek mellat/tek millet” anlayışı da eski İran medeniyeti topraklarını değil, Safeviler mirasının birleşmesini ifade etmektedir.³¹ *Günümüzde İran'ın kendisinin “arka bahçesi” ya da “nüfuz alanı” ya da “Büyük İran” olarak tanımladığı yerler işte bu Şii Müslümanların yoğun olarak yaşadığı ve eskiden İran Şii hanedanlarına bağımlı olan topraklardır.*

Kısacası; günümüzdeki İran, Şiiliğin ürünüdür. Yani İran ulusunun en önemli kimliği Şiiliktir. Hatta “İran eşittir Şiiliktir” şeklinde bir ifade yanlış olmayacaktır. Durum böyleyken Pehlevi reformları, İran ulusunu laiklik üzerine kurmaya çalışırken din unsurunu tamamen terk etmeye çalışmıştır. Terk edilen ama halk tabanında çok güçlü bir yeri olan ve en önemlisi kimlik olarak yaşayan İslam, daha güçlü hale gelmiştir. Neticesinde Şiilik, devletin kimliği olarak kendini kabul ettirmiştir.³²

5.1. Şii İslam’ının Siyasallaşması

Din-siyaset ilişkisi eskiden beri bütün toplumlarda tartışılmalı bir konudur. İslam dininde ise peygamber Hz. Muhammed hem imam hem devlet başkanı olduğu için arkasından gelen halifeleri de aynı görevi üstlenmiştir. Ancak hanedanlar dönemine geçildiğinde dinin siyaset tarafından kullanılmasının istenmeyen sonuçlar doğurduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle dini siyasetten ayırma anlayışı gelişmiştir. Bu anlayış özellikle Orta Asya’da güçlü olan Maturidi akidesi imamlarında yaygınlaşmıştır. Ancak Ortadoğu’da din hep siyaset içinde yer almıştır. Şiilik ise siyasi tartışmaların sonucunda yani halifelik konusunda ortaya çıkmıştır. Safevilerden bu yana Şiilik devletin tam ortasında yer almıştır.

19. yüzyılın ortasından itibaren dindar entelektüeller dinin yerinin daha da güçlenmesini istemeye başlamışlardır. Ancak 1906 Meşrutiyet Devrimi’nde ve akabinde yapılan anayasada imamlara yer verilmemiştir. Kısacası yetmiş yıl boyunca İran’da Şii imamları, siyasetin dışında ama çok güçlü örgütlenmiş bir yapı halinde yaşamışlardır. 1979 Devrimi sürecine girildiğinde laik politika alanındaki bütün muhalefet grupları Pehlevi rejimi tarafından bastırıldığı için İslamcılar öncü grup haline gelmiştir. İran, İslamcılarının önde gelen isimlerinden biri ve İslam Devrimi’nin arkasındaki isimlerden biri olan Morteza Motahhari’nin belirttiği gibi, İran ulusu eşittir İslam ulusudur.³³

İran İslam Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle İran Anayasası'nda 12 İmam Caferi anlayışı yani Şiilik, resmi din olarak belirtilmiştir. Bilindiği üzere, Şiiliğe göre 12. İmam olan Mehdi beklenilmektedir. “Geleneksel Şii öğretisinde, Mehdi'nin geri dönüşünden önce meşru bir dini yönetim kurulması kafirlik olarak kabul edilir. Çünkü sadece onun dini kurullarla yönetme hakkı vardır.”³⁴ Bu bağlamda, Humeyni'nin devrimci eylemciliği Mehdi'nin gelişinden önce, bu gelişi hızlandırmak için ideal bir İslam toplumu kurmak amacıyla aktif bir rol üstlenmek olarak yorumlanmaktadır. Oysaki Humeyni'nin devrimci mesajı Mehdiciliğin reddi üzerine kuruludur.³⁵ Başka bir deyişle, İslam Devrimiyle birlikte Mehdi inancı değişime uğramakta ve siyasallaşma sürecini tamamlamaktadır.

Humeyni'ye göre İslam Cumhuriyeti'nin ilanı Mehdi'nin ortaya çıkmasındaki önemli bir aşamadır. Artık bekleme devresinden hazırlık devresine geçilmiştir. Humeyni'nin belirttiğine göre,³⁶

“İnananlar bekleme zamanına silahlanmalıdırlar; silahlarını hazır tutmalıdırlar; silahları kenara bırakıp beklemekle bu iş olmaz. Haksızlığa karşı dik durmak için inananlar silahlanmalıdırlar. Çünkü haksızlığa karşı çıkmak herkesin görevidir. Onun için bizi hepimizin İslamiyet'e karşı duran bütün haksız rejimlere meydan okuması lazım.”

Bu durumda İran İslam rejimi 12. İmam Mehdi'nin gelişi için çalışmaktadır. İran Ordusu da, özellikle Devrim Muhafızları, Mehdi'nin gelişi için savaşmaktadır. Nitekim, İran Devrim Muhafızları Komutanı Tümgeneral Muhammed Ali Caferi 12 Ocak 2016 tarihinde, İran'la ortak hedefler doğrultusunda 5 ülkede 200 bine yakın silahlı gencin hazır olduğunu ve bölgede yaşananların Mehdi'nin gelişine zemin hazırladığını ifade etmiştir.³⁷ Bu tür açıklamalar İran'ın bir an evvel “Kıyamet Savaşının” patlak vermesi ve Mehdi'nin gelmesini hızlandırmak için çalıştığına dair iddiayı güçlendirmektedir. Mehdi'nin zuhurunu hızlandırmak isteyen İranlı gruplar 7 Haziran 2017 tarihinde Tahran'da gerçekleşen terör olaylarını fırsat olarak değerlendirebilirler. Mehmet Seyfettin Erol'un da belirttiği üzere; “DEAŞ saldırısı; zamanlama ve hedefler

boyutuyla devam eden Suudi Arabistan-Katar krizini ve bu kapsamda İran'ı içine alan bir "İslam İç Savaşı"nın tetikleyici bir rol üstlenmiş görünmektedir. Önü alınmaz ise bölgesel hatta küresel bazda bir kıyamet savaşını başlatabilir."³⁸ Sonuç olarak, gelinen noktada, Şii'lik artık İran devletinin kimliği olarak dış politikasının en önemli jeokültürel kodu haline gelmiştir.

5.2. Şii Kimliğinin "Ötekileri": Sünniler

Şii ülkesi olarak İran, Sünnilerle çevrilmiştir. İran, batısında Sünni Osmanlı ile komşuyken güneydoğusunda Sünni Mugal İmparatorluğu'yla, kuzeydoğusunda da Sünni Özbek Hanlıklarıyla komşu olmuştur. Atay Akdevelioğlu'nun belirttiği üzere:³⁹

"Tebriz'de Safevi Devleti'nin kurulduğu yıl olan 1501, modern İran tarihinin Asya'yla bağlarının kopmasının da miladıdır. Türkistan olarak adlandırılan Orta Asya'da, Özbeklerin başat olduğu Sünni hanlıklar ile Azerilerin başat olduğu Şii Safeviler arasında başlayan mezhep savaşları, daha önce organik bağları olan Türkistan ile İran'ı birbirinden koparmıştır."

Bu durum sadece Türkistan için değil, İran'ın etrafındaki bütün Sünni komşularla ilişkisinde geçerli olmuştur. İran, Şii kimliğine bürünmekle bütün komşularıyla ters düşmüştür.⁴⁰ Günümüzde de hissedilen İranlıların "düşmanlarla çevirili olmak" duygusunun başlangıcı bu dönemdir.

5.2.1. Osmanlı İmparatorluğu/Türkiye Cumhuriyeti

Özellikle Şii İran'ın kimliğinin "ötekisi" hatta "düşmanı" Osmanlı Devleti olmuştur. Çünkü Osmanlılar, 16. yüzyılda Memlüklerden hilafeti aldıktan sonra Sünni İslam dünyasının merkezine dönüşmüşlerdir. Aynı dönemde İran'ın Şii İslam kimliğine bürünmesi İran'la Osmanlı'yı "barışmaz düşman" haline getirmiştir. Günümüzde İranlı entelektüellerin ve halkın arasındaki Türkiye algısı ve aynı şekilde Türk entelektüellerinin ve genel olarak halkın İran algısı Osmanlı-İran rekabetini yansıtmaktadır. 20. yüzyıla gelindiğinde Batı'nın etkisiyle din konusunun ikinci plana atılması Sünni-Şii

rekabeti yerine Türk-Fars rekabetini ortaya çıkarmıştır. Bu değişim sadece isim değişikliği şeklinde olmuştur. Yukarıda bahsedildiği gibi İran milliyetçiliği zaten Şii İran anlayışının üzerine inşa edilmiştir.

Türkiye'nin hilafetten vazgeçmesi Türklerin İran algısını değiştirmemiştir. Soğuk Savaş döneminde iki ülke aynı safta yer alsa da Türkiye-İran güvensizliği devam etmiştir. 1980'li ve 90'lı yıllara gelindiğinde Türkiye, İran'ın devrimci siyasal İslam'ını tehdit olarak algılamaktayken; İran da Türkiye'nin Türkçülük, Türk birliği, Türk dünyası düşüncelerini kendi toprak bütünlüğüne tehdit olarak görmektedir. 2002 yılı sonrası Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesiyle Türkiye yüzünü Ortadoğu'ya çevirmiş ve bu bölgede İran'la rekabet içerisine girmiştir.

5.2.2. Suudi Arabistan

Yine de 20. yüzyılın başında Türkiye'nin hilafet kimliğini bırakması bu rolün Suudi Arabistan tarafından üstlenilmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda İran'daki Arap düşmanlığı daha da yükselmiştir. Pehlevi Dönemi'nde oluşmuş Arap düşmanlığı, Şii rejimiyle daha da güçlenmiştir. Burada İran'ın temel iddiası, Suudilerin geliştirdiği Vahhabi İslam anlayışının aslında kaynak olarak İslam dinini değil, Arap kültürünü merkeze almasıdır. Başka bir deyişle Tahran alimleri İslam'ın Araplaştığını öne sürmektedir. Aslında aynı şekilde İran İslamı'nın Farslaştığından söz edilebilmektedir. Bu durum, diğer Müslümanlar için de geçerlidir. Örneğin, Hanefi mezhebi Türklerin bozkır kültürüne dayalı hoşgörü anlayışına uyum sağlamaktadır. Özetle, Şii İslam İran ulusal kimliğine uyumluluk gösterirken, Vahhabilik de Arap ulusal kimliğine uyumluluk göstermektedir.

İslam dünyasındaki İran ile Suudi Arabistan kimlikleri karşılaştırılacak olursa, iki kimliğin farkı onların Peygamber Hz. Muhammed'e bakışlarıyla güzel açıklanabilmektedir. Vahhabi ideolojisi asıl kaynak olarak Kur'an'ı aldığı için peygamberin sünnetini ikincil olarak değerlendirmektedir. İran Şii ideolojisi ise kendilerini peygamber torunlarının davalarının savunucusu olarak görmektedir. Yani İran, peygamberi ve onun soyunu öne çıkarmaktadır. İki farklı İslam anlayışının siyasallaşması, yani

devletlerin siyasal kimlikleri haline gelmesi iki ulus arasında çok derin bir güvensizlik uçurumu oluşturmaktadır. Bunun aşılması için her şeyden önce kimliklerin siyasetten uzaklaştırılması ve yerini gerçek bilim adamlarına bırakması gerekmektedir.

5.2.3. Pakistan

Pakistan ağırlıklı olarak Sünni bir ülkesi olmasına rağmen İran'ın Pakistan'la ilişkisi farklı bir seyir izlemiştir. Bunun birkaç sebebinin olabileceği düşünülmektedir. İlk olarak Pakistan tarih boyunca İran kültür havzasında yer almaktadır. Günümüzde Pakistan adı verilen Hindistan'ın kuzeybatısı geleneksel olarak İran merkezli imparatorlukların nüfuz alanındadır. İran'ın Şii kimliğine bürünmesi döneminde ise, Pakistan'da Babür'ün önderliğinde yeni Mugal Devleti kurulmaktadır. Varlığını Hindistan'ın Britanya tarafından işgaline kadar sürdüren bu devlet, resmi dili olarak Fars dilini kullanmaktadır. Diğer bir deyişle, bölgede İran dili ve kültürü iki devlet arasındaki yakın ilişkilere zemin olmuştur.



16.yy. İslam Dünyası Haritası (Kaynak: <https://ballandalus.wordpress.com/2013/12/14/map-of-gunpowder-empires-ottomans-safavids-and-mughals-ca-1600/>)

İkinci olarak, Şii ve Sünni kimliklerinden bahsedildiğinde aslında siyasi kimliklerden bahsedilmektedir. Onun için bazen kültürel kimlikler bazen siyasal çıkarlar anlamında kullanılmaktadır. Ya da tam tersine siyasal krizler karşısında kültürel kimlikler gelişmiştir. İran durumunda bu ikisinin de geçerli olabileceği düşünülmektedir. Sonuçta, İran'ın Şii kimliği siyasal bir olaydır. Aynı şekilde İran'ın bir tarafta Osmanlılarla, diğer tarafta Özbeklerle savaşı her ne kadar din uğruna yapılmışsa da son tahlilde ortada siyasal çıkarlar söz konusudur. Bu açıdan İran-Pakistan ilişkilerine ve karşılıklı algılara bakıldığında, Orta Asya'daki Timurular Devleti'ne son veren ve Timur'un torunu Babür'ü Orta Asya'dan kovan kuzeyden gelen Özbekler'dir. Özbeklerin, Safavi İran'la savaşları doğal olarak Babür ile İran'ı müttefik kılmıştır. Özbek Han'ın Safevilerle savaşta ölmesi Babür tarafından "intikam" olarak değerlendirilmiştir. Kısacası, siyasal olaylar açısından Pakistan, o dönemki adıyla Mugal Devleti, ile Şii İran'ın ilişkisi olumlu başlamıştır. İki ülkenin Kandahar şehri üzerindeki savaşları istisna olmak kaydıyla genel olarak iki ülke halkı birbirini olumlu algılamıştır. Türkistan'dan gelen hacıların İran topraklarından geçmesine izin verilmezken, Mugal Devleti'nden gelen hacılar İran topraklarını rahatça geçebilmiştir.

Üçüncü olarak, İran-Pakistan ilişkisinin ve karşılıklı algısının olumlu olmasının sebebi; Hindistanlı Müslümanların geliştirdiği hoşgörü kültürü olabilir. Tarihte Hindistanlı Müslümanlar, yani günümüzdeki Pakistanlılar, yönetimi altında yaşayan Şii Müslümanlara ve Hint Budistlerine karşı ayrımcılık yapmamıştır. Günümüzde bazı aşırı grupların oradaki Şii azınlıklara karşı tutumu kötü olmaktadır ancak devlet düzeyinde Pakistanlılar hem İran'la hem Şiiilerle ilgilenmiştir. Örneğin, 2013 yılında Washington Post Gazetesi'nde yayınlanan bir ankete göre Pakistanlılar yüzde 76'lık sonuçla İran'a karşı sempati duyan dünyadaki tek halktır.⁴¹

Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin ilan edildiği 1947 yılından bu yana iki ülke arasında iyi ilişkiler söz konusu olmaktadır. İran'ın Pakistan'ı tanıyan ilk ülke olmasına karşılık olarak Pakistan da İran İslam Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk ülke olmuştur. Günümüzde gelinen noktada Şii İran'la ve Vehabi Suudi Arabistan'la yakın ilişkiler

geliştirmekte olan Pakistan, aslında İslam dünyasındaki bu iki uç arasında arabuluculuk yapabilecektir.

5.2.4. Afganistan

Günümüzdeki Afganistan toprakları tarih boyunca, daha doğrusu son beş yüzyılda, kuzeydeki Özbeklerin, güneydeki Mugal Devleti'nin ve doğudaki İran'ın etki alanı olagelmıştır. Etnik ve dini olarak Afganistan'da yaşayan Peştunlar, Pakistan'la; kuzeydeki Tacikler ve Özbekler Türkistan'la ortak değerleri paylaşmaktadır. Ülkenin doğusundaki Hazaralar ise İranlılarla Şii İslamı ortak değer olarak paylaşmaktadır. Afganistan'ın bu heterojen kimliğinden dolayı İran'ın Afganistan algısını analiz etmek zordur. Ancak tarihsel açıdan ve dini kimliğinden dolayı Afganistan'ın Herat merkezli batısı, İran'ın Afganistan'daki uzantısı olarak algılanmaktadır. Ülkenin diğer bölgesi ağırlıklı olarak Sünnilerden oluşmaktadır.

Etnik olarak bu Sünniler kuzeydeki Tacik-Özbekler ve güney doğudaki Peştunlar olarak ayrılmaktadır. Pakistan'ın desteğini gören Peştunlar'ı dengelemek için kuzeydekiler, özellikle Tacikler, İran'a doğru eğilmektedir. Afgan kimliğini oluşturan Puştun-Tacik-Hazara üçlüsünden ikisi İran'ı olumlu değerlendirmektedir. Sonuçta İran'ın Afganistan'a doğru geliştirdiği dış politikasının jeokültürel kodları olarak hem İslam öncesi İran/Fars kimliği hem Şii kimliği öne çıkmaktadır. Bu iki unsur Tahran'ın Afganistan bakışını etkileyecek jeokültürel kodlar olarak varlığını devam ettirecektir. Atay Akdevelioğlu, İran dış politikasındaki Şiilik ve Fars kültürünün iç içe geçtiğinin altını çizerek şunları belirtmektedir:⁴²

“Yüzyılların birikimiyle, Şii literatüründe Fars eserlerinin ezici ağırlık kazanması ve Şiiliğin İranlaşması sonucu, Şia için Farsça ve Fars kültürü ‘yarı-kutsal’ bir nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla, İran’ın dış politikaları ile ideolojisi arasında doğrudan bir çelişki yoktur. Şiilik güdümlü dış politikadan Fars kültürü güdümlü dış politikayı birbirinden ayırmak kolay değildir. Bununla birlikte; Taciklerin Sünni olmalarından çok,

Fars kültürü alanı içinde olmalarını İran'ın dikkate almasında Ulema arasında Fars kültürüne sahip olmanın (veya Farsça konuşmanın) kişiyi diğer Müslümanlardan farkı hale getirdiğine ilişkin bir inancın varlığının rol oynadığı açıktır. Fakat, bu tutumu Fars milliyetçiliği olarak nitelemek yerine, 'Şiilik içindeki Fars kültürünün öneminin bilincinde olmak' biçiminde açıklamak daha doğru olacaktır."

İran dış politikası iki ayağı olan Şiilik ve Fars kültürü Afganistan'da eşit giderken, aşağıda tartışılacak Tacikistan örneğinde Fars kültürü öne çıkmaktadır. Yukarıda yer verilen analizden yola çıkılarak, yeni Orta Asya devletlerinin de İran'ın Şii kimliği bağlamında ele alınması uygun görülmüştür.

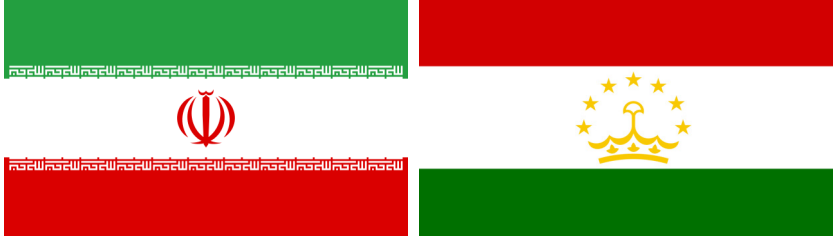
5.2.5. Tacikistan

İran'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılan Müslüman Sünni devletlerle ilişkisi kimlik açısından değerlendirildiğinde bu ülkelerin uzun süre sömürge ülkeleri olarak Rusya nüfuzunda kaldıklarını unutmamak gerekmektedir. Yaklaşık 100-150 yılı kapsayan bu dönemde bu devletler ya da daha yerinde bir tabirle bu halklar, güney komşularından koparılıp kuzeye bağlanmıştır. Özellikle 70 yıllık Sovyet döneminde bu halklarla İran arasında demir perde mevcuttur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) yıkıldığında birer bağımsız aktör olan bu devletler yeni kimliklerle ortaya çıkmışlardır. Diğer bir deyişle, eski Sovyet devletleri İslam dünyasının paylaştığı ortak değerlerden uzak olduğu gibi, düşmanlık algılarından da uzaktır. Bunun anlamı; bu devletlerin İran'la ilişkileri, neredeyse sıfırdan yani önyargılardan arınmış bir şekilde yeni bir sayfadan başlamıştır. Neredeyse ifadesi kullanılmıştır çünkü, eski önyargılar ve tarihi hafıza yeni yeni hatırlanmakta ve karşılıklı algılar yeniden oluşmaktadır. Yine de dil ve Sovyet döneminde fazla öne çıkan etnik kimlik bu yeni algıların oluşumunda önemlidir. Dolayısıyla, burada Tacikistan'ı diğer Orta Asya devletlerinden ayırmak doğru olacaktır.

Tacikistan, Orta Asya'daki İran etkisinin en çok hissedildiği ülkedir. Dil açısından, Tacik dili Fars dili grubuna girmektedir. Tacikistan etnik ve dil olarak Fars dünyasının bir parçası iken, dini

olarak Türkistan dünyasının parçasıdır. Tacikler de aynı Farslar gibi kendilerini Ari ırkından saymaktadır. Nitekim hem dil hem etnik bakımdan Tacikler ve Farslar aynı kökten gelmektedirler.

Sovyet döneminde rejimin Ateist olmasından kaynaklı olarak Türkistan'daki ortak dini kimlikler bastırılmıştır. Bu da Türkistan coğrafyasının bütünlüğüne verilen en büyük zarardır. Artık bölge bir bütün kimlik olarak değil parçalara ayrılmış ayrı ayrı etnik kimlikler olarak yaşamaktadır. Sovyet sonrası ise Orta Asya'daki Türk devletleri olan Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın Türk kimliklerinin güçlenmesi Tacikistan'ı İran'a doğru itmektedir. Özellikle kimlik inşası süreci açısından Orta Asya'da Tacik-Özbek rekabeti gözlemlenmektedir. Bundan dolayı Tacik ulusal kimliği Özbek/Türk ulusal kimliğinin “ötekisi” olarak inşa edilmiştir. 1991 yılına gelindiğinde Tacikistan kendini Fars dili ve kültürü bağlamında tanımlamıştır. Tacik bayrağında da eski zamanlardan beri, İran/Fars devletlerinin kullandığı yeşil, beyaz ve kırmızı renkler kullanılmıştır.



İran İslam Cumhuriyeti Ulusal Bayrağı

1992 Yılında Kabul Edilen Tacikistan Bayrağı

Bağımsızlığın ilk yıllarında Tacik ulus-devleti inşa sürecinde Duşanbe, ülkedeki Tacik kimliğinin ve özellikle de Tacik dilinin Rusça ve Özbekçe karşısında güçlendirilmesi için yurtdışından bir müttefike ihtiyaç duymuştur. Bu müttefik doğal olarak benzer dili paylaştığı İran olmuştur. 1989 yılında kabul edilen Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Dil Kanunu'nda Tacik dili Fars diline eşit olarak tanımlanmıştır. Resmi olarak Tacikistan kendini Fars dünyasının parçası olarak tanımlamıştır. Tacikistan Afganistan'la beraber 1992 yılında, Türkçe konuşan ülkeler birliği düşüncesine karşı kurulan Fars Dilli Ülkeler Birliği platformuna dâhil oldu. Bu konuda aslında Tacikistan'ın durumu, Kazakistan ile benzeşmektedir.

Kazak hükümeti de ülkedeki Rus etkisini azaltmak ve Kazak kimliğini güçlendirmek için Türkiye ve Türk dünyası boyutunu kullanmaktadır.

Kazakistan'ın "Türk Dünyası" kavramında kendine daha saygın yer bulduğu gibi Tacikistan da "Fars dünyası" kavramıyla Sovyet dünyasının değersiz kenar ülkesinden İran/Fars dünyasının önemli ve saygın ülkesine dönüşmüştür. Kazakistan'da ve diğer Sovyet sonrası Türk devletlerinde hem Rus dili etkisinden kurtulmak hem Türkiye'yle bütünleşmeyi hızlandırmak hem de ulusal kimliği güçlendirmek amacıyla Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçme tartışmaları olduğu gibi, Tacikistan'da da Kiril alfabesinden Arap alfabesine geçme tartışmaları olmuştur. Bu konuda İran Arap alfabesini öğreten öğretmenler, Farsça materyaller ve yayınlar sağlamak yoluyla yardımcı rolünü oynamaya çalışmıştır. Kısacası, eğer Kazakistan konumuyla Tacikistan konumu kıyaslaması devam edecek olursa, Kazakistan'ın Rus dünyasıyla Türk dünyası arasında durduğu gibi Tacikistan da Rus dünyasıyla Fars dünyası ortasında durmakta olduğu görülür. Astana'nın ülkedeki Rus kültürel etkisini Türk dünyası kültürüyle dengelemeye çalıştığı gibi Duşanbe de Tacikistan'daki Rus kültürel etkisini Fars dünyasıyla dengelemeye çalışmaktadır.

Tahran, Tacikistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ve ülkede ilk temsilciliğini açan ülkedir. Aynı zamanda Tacikistan'ın Tahran'daki büyükelçiliği, eski Sovyet coğrafyası hariç yurtdışındaki Tacikistan'ın ilk temsilciliğidir. Bu "ilkler" karşılıklı olumlu algının oluşması açısından önemlidir. Özellikle "ilk tanıma" olayı diplomasideki iyi niyetin güçlü bir sinyalidir. Örneğin, SSCB'nin dağılmasından sonra Türk devletlerinin bağımsızlıklarını tanıyan ilk devlet, Türkiye'dir. Aynı durum İran'ın Tacikistan'a bakışında da söz konusudur.

Coğrafi olarak İran ve Tacikistan arasında ortak bir karasal sınır yoktur. Ortak sınırın olmaması genelde tehdit algısının oluşmasını engelleyen faktördür. Çünkü komşu ülkelerin dış politika anlayışlarında karşılıklı tehdit durumu sürekli bir köşede bulunmaktadır. Onun için İran-Tacikistan'ın ortak sınır olmaması Duşanbe'nin İran'a olumlu yaklaşımını güçlendirmektedir. Ancak

Tahran; İran, Afganistan ve Tacikistan arasında kurulan “Fars Dilli Ülkeler Birliği” kapsamında Tacikistan’la yakın ilişkiler kurmaktadır. Afganistan’da ideolojik olarak İran Şii İslam’ının rakibi olan Taliban rejiminin ABD’nin Afganistan’a müdahalesi sonucunda yönetimden uzaklaştırılması, İran’ın Afganistan’daki etkisini artırmaktadır. İran; üç Fars dilli ülke arasında ekonomik kapasitesi ve devlet geleneği tecrübesinden dolayı “ağabey” durumundadır. Bundan dolayı İran’ın batısında Şii dünyası İran dış politikasının jeokültürel kodu olarak öne çıkarken, İran doğusunda Fars dünyası öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak Tacikistan, İran’ın Orta Asya’daki doğal müttefikidir. İkili ilişkiler İranlı bürokratlar tarafından “stratejik” olarak tanımlanmaktadır.⁴³ Haydar Aliyev’in Türkiye ile Azerbaycan için söylediği “Bir millet İki devlet” söylemi gibi, Ahmedinejat’ın “İran ve Tacikistan iki bedendeki bir ruh” söylemi mevcuttur.

5.2.6. Türkistan/Orta Asya Türk Devletleri

“Türkistan” yani Türklerin yurdu olarak bilinen, şimdilerde ise “Orta Asya” olarak adlandırılan bölge, tarih boyunca hep İran kimliğinin “ötekisi” olmuştur. Son beş yüz yılda ise bölgede Türk kimliğinin yerleşmesine ve bu kimliğin İran/Safevi/Kızılbaş karşıtı olarak tanımlanmasına katkıda bulunanlar, 15. yüzyılın sonunda Altın Orda’nın (1256-1466) dağılmasıyla kuzeyden bölgeye göç ederek burada kendi hakimiyetlerini kuran Özbeklerdir. Altın Orda’nın doğu kanadının asıl gücü olan Özbekler, Türk dünyasının merkezinden dış sınırlarına doğru yayılan son Türk dalgasıdır. 16. yüzyılda bozkırlarda Kazak Hanlığı’nın (1466-1848) hakimiyeti sağlanırken, güneyde Özbek hanlıkları olarak geçen Hiva (1512-1920), Buhara (1753-1920) ve Hokand (1710-1876) hâkimiyeti pekişmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda bölgenin Rusya tarafından işgaliyle Kazak Hanlığı toprağına Bozkır eyaleti, Özbek hanlıklarının yerine ise Türkistan eyaleti kurulmuştur.

Maveraünnehir bölgesinde İslam’ın ilk yüzyıllarından bu yana Sünnilik geleneği güçlüdür. Hatta Arap dünyasında fıkhî ve akidi anlamda Şiiğe karşı Sünniliği koruyan Ebu Hanife ve Ebu Mansur Maturidi Orta Asya’dan çıkmıştır. Bundan dolayı, Özbekler daha önce bu bölgeden giden Selçuklar ve Osmanlılar gibi kendilerini güçlü bir

şekilde Sünni kimliğiyle tanımlamış ve Şiiilerle savaşmaya başlamıştır. Dolayısıyla, Özbek Devleti'nin “ötekisi” İran Devleti; Özbek/Türk kültürünün de “ötekisi” Tacik/Fars kültürü olmuştur.

Özbeklerin Safevilerle savaşları bütün Türkistan halklarının destanlarında yer almaktadır. Bu destanların milli kimlikleri inşa sürecinde yeniden gündeme gelmeleri Türkistan-İran “öteki” algısını yeniden oluşturmaktadır. Bundan ötürü, Orta Asya devletlerinin milli kimlikleri güçlendikçe, onların İran algıları da değişme olasılığı artacaktır. Bu devletlerin başını da Özbekistan çekmektedir.

Özbekistan hem Tacikistan'la komşuluğundan hem tarihsel hafızasından dolayı ve buna ek olarak rejim kaygısından ötürü İran'la ilişkilerinde en temkinli duran ülkedir. Özbekistan'ın bölgedeki gücü düşünülürse, “güçlü kimliklerin güçlü ‘ötekileri’ olur” kuralı burada da geçerli olmaktadır. Diğer Türk devletleri olan Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'ın İran karşıtlığı daha yumuşaktır. Bunun sebebi; Türkmenler, Özbeklerin üstün olduğu Hiva Hanlığı çatısı altında, Kırgızlar da Özbeklerin üstün olduğu Hokand Hanlığı çatısı altında İran'la savaşmışlardır. Türkmenlerin ve Kırgızların, Özbeklerinki kadar güçlü bir devlet gelenekleri bulunmamaktadır. Kazaklar ise bozkırlardaki Kazak Hanlığı çatısında güneydeki Özbek hanlıklarıyla sürekli savaş içinde olmuştur. Hatta İran Safevi Şahlarının Kazak Hanlarına, Özbeklere karşı ittifak sundukları da tarihi kaynaklardan bilinmektedir.

Türkistan bölgesi içindeki kimliklere bakıldığında; Kazaklar, Kırgızlar ve Türkmenler kendi “ötekileri” olarak Özbekleri görmektedir. Bu üç halk Özbeklere “Sart” adını vermektedirler. Örneğin, Kazak atasözü: “Kazak-Kırgız bir doğmuş. Özbek-Sart'ı kim doğmuş?” demektedir. Burada kullanılan Sart kelimesi Özbekleri aşağılayıcı bir sözdür. Sart kelimesinin tarihine bakıldığında; eski zamanlarda, örneğin Timurular döneminde “Sart” kelimesi “Fars” kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Bunun anlamı; Kazak, Kırgız ve Türkmenler, Özbekleri “Farslaşmış” olarak görmektedir. Kazak, Kırgız ve Türkmenlerin, Özbekleri “öteki” olarak algılamasının altında İran-Turan ya da İran-Türkistan karşıtlığı yatmaktadır.

Genel olarak tarihte Kazaklar bozkırlarda, Kırgızlar dağlarda, Türkmenler de çöllerde konargöçer hayat tarzında yaşarken; Özbekler şehirlerde yaşamıştır. Buna ek olarak Özbekler ticaretle uğraşmış, diğerleri ise ticareti hor görmüştür. Çünkü ticaretle uğraşan kişi ve halklar hilekâr, çıkarıcı, yalancı olarak görülmüştür. Hem şehir hem ticaret Özbeklerle diğerleri arasındaki farkı derinleştirmiştir. Özbek tarafından bakıldığında şehir, medeniyet ve kültür demektir; ticaret de nezaket ve edep demektir. Aslında ticaretle uğraşan İranlılar tarafından da şehir ve ticaret aynı anlama gelmektedir. Şehir sözcüğünün etimolojisine bakıldığında; şahar/şehir kelimesi Şah'ın oturduğu yer anlamını bildirmektedir. İranlılar eskiden beri kendi devletleri için “İranşehir” adını kullanmaktadır.

Bu nedenlerden dolayı Özbekistan-İran karşılıklı algıları Şii-Sünni karşıtlığından dolayı olumsuz görünse de kimlikler daha da derin araştırıldığında Özbekistan ve İran, şehirli medeniyetler beşiği olarak birbirlerine yakın durmaktadır. İki ulusun arasında ortak “şehir dili” mevcuttur. Diğer Türk devletlerinde İran düşmanlığı gözlemlenmemiş olsa da konargöçer Türk medeniyeti açısından İran hep “ötekidir”. Bu değişkenlerden dolayı İran'ın bölgedeki dış politikasını, jeokültürel kodlardan daha çok, jeopolitik öncelikler belirleyecektir.

5.2.7. Kürtler

Kürtler, bölgede ulus/devlet yapısında bir varlık göstermemektedirler. Ancak Irak'taki Kürt Bölgesel Yönetimi ile Türkiye, Suriye ve İran'daki Kürt varlığı göz önünde bulundurulduğunda; bu toplumun İran algısının önemli olduğu anlaşılacaktır. Ayrıca tarihsel olarak Kürtlerin Sünni kimliklerinin güçlü olduğunun da altının çizilmesi gerekmektedir. Osmanlı-İran karşılaşmasında Osmanlıların Anadolu'daki Şii-Alevi Türklerinin etkinliğini azaltmak için Sünni Kürtleri kullandıkları bir gerçektir. Bekir Biçer'in ifadesiyle, Osmanlı Devleti'nin Kürtlerle kader birliği yapması Yavuz Sultan Selim devrindedir. Bu dönemde Osmanlılar, Safevi Devleti'ne ve Alevi Türkmenlere karşı Sünni Kürtlerle ittifak yapmıştır. 1514 Çaldıran Savaşı'nda Safevi Devleti yenilmiş ve Safeviler Zagros dağlarına kadar çekilmiştir. Mehdi İlhan'a göre,

Sultan Selim; “Bitlis Emiri İdris-i Bitlisi’yi Urmiye Gölünden Malatya’nın batı tarafına kadar dağınık olan Kürdistan’ın emir ve komutanlarını Osmanlı çatısı altında toplamak için Doğu Anadolu’ya göndermiştir. İdris-i Bitlisi’nin mâhirane müzakereleri sonucu yöre beyleri Osmanlı itaati altına alınmıştır. İdris-i Bitlisi’yle birlikte Ermi, Esni, Soran, Sosun, Bitlis, İmâdiye, Hasankef, Hizan ve Ömeriye emirleri Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir.” Bu sebeple, Osmanlı-İran rekabetinde “Doğu Anadolu’da Türkler” deyince ekseriyetle Şiiilerin, “Kürtler” deyince de Sünnilerin anlaşıldığı yorumu yapılabilir. Günümüzde gelinen noktada; Kürtlerin İran algısı, ayrıca araştırılması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kürtlerle İran arasında paylaşılan ortak değerlerden bahsedilecek olursa, dil bakımından Kürtçe; Farsça ve Peştunça gibi “Hint-Avrupa Dil Ailesi”nin İrani grubunda yer almaktadır. Etnik bakımdan Kürtler de kendilerini Farşlar ve Tacikler gibi Ari ırkıdan saymaktadırlar. İki halk da Nevruz bayramını kutlamaktadırlar. Bu bağlamda İran, doğusundaki Taciklere yönelik nasıl politika geliştirmişse, batısındaki Kürtlere yönelik olarak da aynı politikayı izleyebilmektedir. Kısacası İran ortak değerler üzerinden Kürtler arasında İran’ın olumlu imajını yaratabilme peşindedir. Bunun bir göstergesi olarak Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) kurucu üyelerinden olan Adel Murad’ın Kürtlerin Türkiye ve Suudi Arabistan’a karşı İran’la ittifak kurması gerektiğini savunması ve bu kapsamda kullandığı şu ifadeler oldukça dikkat çekicidir. “Çünkü İranlılar, Türkler ve Araplar gibi Kürtlerden nefret etmiyorlar”.⁴⁴

Sonuç olarak, Tahran’ın Kürtlerle ilişkisinde ortak dil ve ırk, İran dış politikasının jeokültürel kodu olarak öne çıkabilir. Dikkat edilirse, İran bayrağı Tacikistan bayrağına benzediği gibi, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi bayrağına da benzemektedir.



Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Bayrağı



İran İslam Cumhuriyeti Ulusal Bayrağı

Bu bayraklar farklı yorumlanabilmektedir. Ancak sonuç itibarıyla iki halkın ortak algı ve dünya görüşünü paylaştıkları ileri sürülebilir. Ayrıca ortak algıyı, ortak dil ve ırkın yanı sıra; İslamiyet öncesindeki Zerdüştlük dini de oluşturmaktadır. İran dış politikasının Kürtlerle ilişkisi analiz edilirken bu ortak değerler jeokültürel kod olarak mutlaka devreye girecektir.

5.3. Şii Kimliğinin “Dostları”

Ulusal kimliklerin tıpkı insan kimlikleri gibi bazı ulusları “öteki”, bazı ulusları “dost” olarak kabul ettiği üzerinde durulmuştur. İran’ın Şii kimliği, doğal olarak bölgedeki Şii unsurlara yakınlık göstermektedir. Jeokültürel anlamda Şii coğrafyası, İran’ın kültürel havzasını oluşturmaktadır. İran’ın doğusundaki komşuları genel olarak Sünnilerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler iken, ülkenin batısı ve kuzeyindeki komşuları Şii kimlikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Ulus/devlet anlamında Şiiler, Irak ve Bahreyn’de nüfusun çoğunluğunu teşkil ederken; Suriye ve Yemen’de azınlık olarak yaşamaktadır. Azerbaycan’da Şii İslam dini geleneksel olarak halkın asıl dini anlayışını oluşturmaktadır. Azerbaycan hariç bu devletlerin hepsinde ulusal kimlik sorunu mevcuttur. Bu ülkelerin yöneticileri, halkının bütün kesimi tarafından kabul edilebilecek bir ulusal kimlik geliştirememiştir. Bunun asıl sebebi; ülke nüfuslarının homojen değil, heterojen olmasıdır. Onun için bu ülkelerin İran’la ilişkileri yönetici kesimin kimliğiyle bağlantılıdır.

5.3.1. Şii Araplar

İran’ın Arap dünyasındaki yumuşak gücü, Şii Araplardır. Onların yaşadığı ülkelerde iktidara gelmeleri o ülkelerin İran’a yaklaşması anlamına gelmektedir. Tam tersi Şiilerin iktidardan uzaklaşması

da o ülkeyle İran'ın ilişkilerinin bozulması anlamına gelmektedir. Bu nedenle Tahran, yönetimde bulunan Şiileri bütün gücüyle desteklemektedir. Bu varsayımın en güzel kanıtı, Irak ve Suriye'dir.

Irak, Saddam Hüseyin döneminde İran'ı tehdit olarak algılamıştır. Çünkü Saddam ülkenin Sünni kesimini temsil etmiştir. Irak için İran İslam Cumhuriyeti hem Arap milliyetçiliği açısından hem Sünni-Şii ayırımı açısından “öteki” ve “düşman” devlettir. Ancak, ABD'nin Saddam Hüseyin'i devirmesi sonrası iktidara gelen ağırlıklı olarak Şii yönetim, İran'ı “dost” olarak algılamıştır. Kısacası, İran'ın Irak'taki nüfuzu artmıştır. Suriye'de ise Esad rejimi İran'ı çok olumlu algılamaktadır. Bu algı ikili ilişkilere de yansımaktadır. Beşar El-Esad'ın yönetimden gitmesi Suriye'nin İran algısını tamamen değiştirebileceği için İran bütün gücüyle Esad rejimini desteklemektedir.

5.3.2. Azerbaycan

Azerbaycanlıların geleneksel ve tarihsel olarak din anlayışları Şii olmasına⁴⁵ rağmen Azerbaycan'ın İran algısı pek olumlu değildir. Çünkü Azerbaycan kendini Şii/İran dünyasından daha çok Türk dünyasının parçası olarak tanımlamaktadır. Azerbaycan'ın bu kimliği İran tarafından kendisinin toprak bütünlüğüne tehdit olarak algılanmaktadır. Başka bir deyişle, Azerbaycan İran için dini kimlik bağlamında “dost” iken, etnik kimlik bağlamında “öteki”dir. Bu nedenle Tahran, Azerbaycan'a Şii İslam devrimini ihraç etme anlayışındansa daha gerçekçi bir politikayı tercih etmiştir. Burada, İran dış politikasının jeopolitik kodu jeokültürel kodundan daha ağır basmaktadır. İran'ın, SSCB'nin dağılması sonrasında Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Yukarı Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'a verdiği destek bunun en somut göstergesidir. Dolayısıyla, Azerbaycan, İran'ın Şii dünyasının parçası olarak algılanmamaktadır. Genel olarak Azerbaycan kimliğine bakıldığında; din bakımından İran'a, etnik kimlik bakımından Türkiye'ye ve yaşam tarzı bakımından Avrupa'ya çekilmektedir. Bu üçlü sacayağını 20. yüzyılın başındaki Azerbaycan aydınları; İslamlaşmak, Türkleşmek, Avrupalaşmak olarak formüle etmiştir. Genel kanıya göre, Azerbaycan bayrağındaki kırmızı Batı'yı, mavi Türklüğü, yeşil de İslam'ı simgelemektedir.



Azerbaycan Ulusal Bayrağı

Azerbaycan'a bu üçlü kimliği üzerinden bakıldığında; Azerbaycan'ın jeokültürel, jeopolitik ve jeoekonomik olarak bir ayağı İran'a demirlenmiş bir şekilde kalacaktır. Buna ek olarak, İran'daki Türk kökenli nüfus düşünülürse, iki ülke arasında aslında çok ciddi ortak değerler bulunmaktadır. İran şimdilik bu iki unsuru dış politika unsuru olarak kullanmamaktadır. Çünkü Azerbaycan kimliğinin diğer iki ayağı olan Türklük ve Avrupalılık daha ağır basmaktadır. Ancak yine de zamanla Azerbaycan toplumunun dindarlaşması ülke kimliğinin İslam boyutunu güçlendirebilir, bu da Azerbaycan'daki İran etkisini arttırabilecektir. Ya da tam tersine İran'ın olası bir demokratikleşme sürecine girdiği varsayılırsa, o zaman da Batı değerlerinden dolayı Azerbaycan-İran ilişkileri normalleşebilecektir.

6. BATI KÜLTÜRÜ

İran kimliğinin Batı ayağı esas alındığında, burada iki çeşit kimlik ortaya çıkmaktadır; pozitif ve negatif. Bunun sebebi, İran Batı'dan iki açıdan etkilenmiştir. Rusya da Batı'ya eklenirse; İran, Rusya ve İngiltere ile mücadelesinde savaş alanlarında kaybetmiştir. Bu yenilgilerin sonucunda İran, Batı'dan modernleşmeyi öğrenmeye başlamıştır. Yukarıda tartışılan İran milliyetçiliği ve İran'ın daha homojen hale gelmesi, ülkenin Batı'yla etkileşiminin sonucudur. İran İslam Cumhuriyeti de modern ülke olarak Batı standartlarında kurulan devlettir. Sonuçta İran'ın iki zıt Batı kimliği iki farklı Batı algısını oluşturmaktadır. Pozitif kimlik Batı'yla işbirliği gerektirirken, negatif kimlik Batı'yı düşman/öteki olarak algılamaktadır.

Pozitif batı kimliği 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında güçlü olmuştur. Batı özellikle okumuş, eğitimli kesim tarafından rasyonalite, eğitim, gelişmişlik gibi olumlu kavramlarla algılanmıştır. Batıda ya da kuzeydeki Rus okullarında okuyan aydın kesim 20. yüzyılın başında halkın diğer kısmına liderlik ederek, 1906 yılında meşrutiyeti yani İran'ın ilk anayasasını ilan etmiştir. 1925 yılında ise İran Parlamentosu 1906 anayasasını onaylamıştır ve Kacar Hanedanı'nı (1794-1925) Pehlevi Hanedanı (1925-1979) ile değiştirmiştir. Kısacası, 1979 Devrimi'nde ülkenin bütün kesimlerine dini grup önderlik etmiş, ancak 20. yüzyılın başındaki devrime sosyal-demokratlar önderlik etmiştir. Bu güç de Batılılaşma taraftarı olan Rıza Şah'ı yönetime getirmiştir.

Yukarıda bahsedilen İran'ın ulus inşa süreci Batılılaşma süreciyle beraber yürütülmüştür. Ancak toplumun büyük bir kesiminin dindar olması, Pehlevi reformlarının “dinsizleştirme” olarak algılanmasına sebep olmuştur. Ülkenin Batılılaşma süreci İslam Devrimi'ne kadar devam etmiştir ki, imamları iktidara getiren de bu “köksüzleştirme” politikası olmuştur.

Negatif Batı kimliği, ülkenin Batılılaşmasıyla güçlenmeye başlamıştır. İran'ın Rusya ve İngiltere tarafından işgali hafızalarda

canlılığını korumuştur. Onun için Pehlevi rejimi, Batı'yla işbirliği içinde olan bir hain olarak görülmeye başlanmıştır. Özellikle 1953 yılında petrol şirketlerinin kamulaştırılmasını destekleyen Musaddık'ın, İngiliz ve Amerikan gizli servisleri tarafından iktidardan uzaklaştırılması, halkın Pehlevi ve Batı'ya karşı olan tavrını daha güçlendirmiştir.

1962 yılında Jalal Al-e Ahmad'ın Garbzadegi adlı kitabı toplumda büyük yankı uyandırmıştır. “Garbzadegi” sözcüğü “Batı zehirlemesi” olarak çevrilebilmektedir.⁴⁶ Yazar, kitabında Batı'yı Şahname'deki Turanlılara benzetmiştir. Batı da Turan gibi herkesi kendini çeken ve daha sonra yozlaştıran kudretli ve kurnaz güç olarak tanımlanmıştır. Abbas Amanat'a göre; İran, Safeviler dönemindeki Sünni düşmanlığından sonra ilk defa böyle “Batı vebasası” gibi güçlü bir algı görmüştür.⁴⁷

6.1. İran'ın Batı Kimliğinin “Ötekileri”

İran'ın Batı ile yaşadığı tarihsel tecrübe hem “Batılı ülkeler algısını” hem “Batı dışındaki ülkeler algısını” oluşturmaktadır. Burada “Batı dışındaki ülkeler algısı” direkt olarak “Batı algısından” etkilenmektedir.

6.1.1. İran'ın Batı Algısı: İngiltere ve ABD

İran'da Batı özellikle de Avrupa denilince akla ilk gelen ülke İngiltere'dir. İran'ın İngiltere algısı “hem dost hem düşman” olarak tanımlanabilmektedir. Başlangıçta 20. yüzyılın başına kadar İranlıların İngiltere algısı çok olumlu olmuştur. İngiltere değerleri, İranlıların hayallerini süslemiştir. 1906 yılında Meşrutiyet Devrimi'nin arkasındaki güç, İranlıların İngiltere tarzında rejim kurma amacı olmuştur. Yani İran için İngiltere, çekim ve hayranlık merkezi olmuştur. Ancak Birinci ve İkinci Dünya Savaşları esnasında İranlılar, İngiltere bağlamında hayal kırıklığına uğramıştır. Bu nedenden ötürü “Her taşın altından İngilizler çıkar”, “İngiliz gizli eli” kavramları oluşmaya başlamıştır.⁴⁸ Özellikle Pehlevi rejiminin zorla Batılılaşma reformlarından dolayı İran halkı başına gelen bütün belaların müsebbibi olarak İngilizleri görmeye başladı. Aslında İslamcılarını iktidara taşıyan da bu yabancı düşmanlığı idi.

1953 yılında Musaddık'ın CIA ve MI5 tarafından darbeyle iktidardan indirilmesinden sonra İngiliz düşmanlığının yerini Amerikan düşmanlığı almaya başlamıştır. 1970'lerde "on yıl sonra İran-ABD ilişkileri tamamen kesilmiş olacak" şeklinde bir öngörüye kimse inanmazdı. Ama sonuçta iki ülke ilişkisi rehine krizinden sonra gittikçe bozuldu ve 1980 yılında kopmuş oldu. Humeyni'nin ABD'yi "Büyük Şeytan" olarak tanımlaması ve 2000'lere gelindiğinde İran'ın ABD tarafından "kötülük ekseninde" sınıflandırılması iki tarafın birbirini ne kadar düşman olarak algıladığının net göstergesidir.

Yine de İran toplumunda Batı'yı; Avrupa ve Amerika'yı olumlu olarak algılayan kesim gittikçe artmaktadır. Mansour Farhang'ın belirttiği gibi:⁴⁹

"İslam Devrimi laiklik, çoğulculuk ve halk (özel) egemenliği konularında daha bilinçli olunmasını sağladı. Teokratik tecrübeler bu değerleri sistematik olarak yok saymakta ve böylelikle kaybolan değerlerin kıymeti anlaşılmaktadır. Sıradan vatandaş kendi tutumunu bu kavramlarla ifade etmez ancak kendi alanlarının sınırlanmasına ve İslam sembollerini baskıcı amaçlarla manipüle etmelerine karşı oldukları aşikârdır."

Kısacası, rejimin baskıcı uygulamaları İran'daki Batı taraftarlarının elini güçlendirmektedir. Başına gelen bütün sorunlarda Batı'yı suçlaması artık yersizdir. Pehlevi rejiminin uyguladığı bütün baskıları aynı şiddetle İslamcı rejim de uygulamaktadır. Gelen gideni aratır misali Batı'nın özgür ortamına olan özlem artmaktadır. Bu konuda Batı'nın yakın müttefiki olan Türkiye de önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'ye gören İranlılar Türkiye tarzında bir ülke tasavvur etmektedir.

İran'daki rejim karşıtı bütün muhalifler "Batı yanlısı" grup etrafında birleşmektedir. Bu grubun başında yakın zamanda vefat eden Ali Haşimi Rafsancani vardır. Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde İran'ın Batı ülkeleriyle ilişkileri normalleşmeye başlamıştır. Rafsancani, İran dış politikasını daha gerçekçi bir zemine oturtmayı başarmıştır. Aynı zamanda İran'ın Çin ve Rusya'yla olan işbirliğinin arkasındaki isim de o olmuştur. İki

dönem cumhurbaşkanlığı görevini yürüttükten sonra, döneminin Kültür Bakanı Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı olmasını desteklemiştir.

Hatemi'nin amacı ülkeyi liberalleştirmek ve İran'ın Batı'yla ilişkilerini düzeltmekti. Onun döneminde İran'da özgür basın, çoğulcu medya gelişmeye başlamıştır. Dış politikada ise Avrupa ülkelerinin birçoğuyla ilişkiler düzeltilmiştir. Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani de aynı çizgiyi devam ettirmiştir. Burada sonuç olarak şu çıkarım yapılabilir: İran'ın Batılı kimliği güçlendikçe yani Batı'da eğitim almış, Batı'yı anlayan ve İslam rejiminin eksikliklerini de bilen kesimin iktidara gelmesiyle, İran'ın Batı ile ilişkisi güçlenmektedir. Tam tersine Ahmedinejad tarzında aşırı kesimin İran'da iktidara gelmesiyle, İran'ın Batı'yla ilişkileri bozulacaktır.

6.2.2. İran'ın Rusya, Çin ve Hindistan Algısı

İran'ın Batılı kimliği bağlamında İran'daki Rusya algısının anlaşılması da gerekmektedir. İran'da Rusya “ne dost ne düşman” olarak algılanmaktadır. İngiltere ve ABD, İran tarafından düşman olarak algılanırken, çok ilginç bir biçimde Rusya'nın imajı İran'da o kadar olumsuz değildir. Hâlbuki İran'ın en çok savaştığı -ki bu savaşların çoğunu kaybetmiştir-, topraklarını kaybettiği, defalarca işgaline maruz kaldığı, toprak bütünlüğünü tehdit ederek ülkedeki solcuları desteklediği hatta kuzeyinde devlet bile oluşturduğu ülke, Rusya'dır. Bu konu üzerine çalışan Rudi Matthee; “bunun sebebi, İranlıların Rusya hakkında İngiltere örneğinde olduğu gibi hayal kırıklığına uğramamış olmasıdır.” diye bir sonuca varmıştır.⁵⁰ Bir Çin atasözü şöyledir: “Beklenti ne kadar yüksek olursa hayal kırıklığı da o kadar derin olur.” İran-Çin ilişkilerine de bu şekilde yaklaşılabilir.

Çin-İran ilişkilerinin hiçbir sorun yaşamaması İran'ın Çin'i olumlu olarak algılamasına yol açmaktadır. Aynı yaklaşım Hindistan algısına da uygulanabilir. Bu üç eski medeniyet tarihsel olarak eskiden beri etkileşim içerisindedir. Üç medeniyet arasındaki ticari ilişkiler tarihi İpek Yolu'nu oluşturmuştur. Bu yolda İranlılar tüccar olarak öne çıkmıştır. Siyasal olarak İranlılar İpek Yolu'nu kontrol etmeseler de İranlı tüccarların kolonileri Çin sınırına kadar uzanmıştır. Sonuçta

İpek Yolu iki medeniyeti birbirine yaklaştırmıştır. Günümüzde de aynı şekilde “İpek Yolu” kavramı bir değer olarak Çin ve İran tarafından paylaşılmaktadır.⁵¹ Nihayetinde, iki medeniyet savaş alanında hiç karşı karşıya gelmemiştir. Dolayısıyla, günümüzde İran-Çin arasındaki karşılıklı algı çok olumludur.

İran-Hindistan arasındaki karşılıklı algıya değinilecek olursa, Hindistan her ne kadar Güney Asya’da kendine has medeniyet geliştirmişse de bu medeniyet hiçbir zaman imparatorluk şeklinde İran’a doğru yayılmamıştır. Tam tersine İran’da kurulan devletler Hindistan’a sürekli baskı yapmıştır. Ancak son bin yılda Hindistan’ın İran’a bakan tarafının İslamlaşması İran’la Hindistan arasında bir tampon bölgesini meydana getirmiştir ki zaten burada Pakistan kurulmuştur. Dolayısıyla günümüzde İranlıların anlayışında olumsuz bir Hindistan imajı mevcut değildir. Aynı şekilde Hindistanlılar da İran’ı pek olumsuz algılamamaktadır. Bu karşılıklı algı ikili ilişkilere yansımaktadır.

Aslında İran’ın Rusya, Çin ve Hindistan algısını şekillendiren önemli husus, İran’ın ABD algısıdır. Burada jeopolitikte kullanılan “düşmanımın düşmanı dostumdur” kuralı jeokültürel açıdan da çok manidardır. Diğer bir ifadeyle İran, küresel çaptaki Rusya, Çin, Hindistan’ın çok kutuplu dünya düzeni için çalışmasını desteklemektedir. Bu üç ülke BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti) oluşumunun çekirdeğidir. İran’ın olumsuz ABD algısı; olumlu Rusya, Çin, Hindistan algısını oluşturmaktadır.

İç politika bağlamında İran’ın Batılı kimliği güçlendikçe ülkenin Batı ile ilişkisinin iyileştiği daha önce ifade edilmiştir. Aynı şekilde İran’da otoriter rejimin güçlenmesini isteyen dincilerin iktidara geçmeleri, İran ve Çin’le ilişkisinin iyileşmesi anlamına gelmektedir. Bu mantıktan hareketle, İran’daki “Batı yanlısı” muhalefet İran’daki dincilerin güçlenmesini Rusya destekli olarak algılamaktadır. 2009 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde tartışılmalı bir sonuçla Ahmedinejad, ikinci dönem için cumhurbaşkanı seçildiğinde patlak veren gösterilerde sokaklara dökülen halk “Rusya’ya Ölüm”

sloganları atmıştır. Yani halk Rusya'nın el altından Ahmedinejad'ı desteklediğini iddia etmiştir. Aynı şekilde Rafsancani'nin cenazesinde de aynı sloganın atılması İran'daki rejim karşıtların kendilerinin yurtdışındaki müttefiki olarak ABD ve Batılı ülkeleri görürken, rejimin kendisi ayakta kalmak için Rusya ve Çin'den destek almaya çalışmaktadır.

7. SONUÇ

Sonuç olarak, İran dış politikasının jeokültürel kodlarını anlamak için İran ulusal kimliğini oluşturan unsurlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Analizde de görüldüğü üzere İran kimliği; milli, dini ve Batılı olmak üzere üç unsurdan oluşmaktadır. İran milliyetçiliğinin dayandığı temel olan İran milli kimliği; İran'ın devlet olarak ayakta durmasını sağlamaktadır. Bu kimlik İslam öncesi imparatorluk döneminden güç aldığı için İran'a özgüven vermekte ve bölgedeki hegemon algısını güçlendirmektedir.

İran milli kültürü açısından Orta Asya, Güney Asya, Kafkasya ve Batı Asya; İran kültürünün yörüngesidir. İran asırlar boyunca bölge medeniyetini şekillendiren merkez olarak bundan sonra da bu bölgelerde aktif rol üstlenmeye hazırdır. Çünkü İran milli kültürü açısından İran'ın bu bölgelerdeki kültürel, dilsel ve edebi varlığı mevcuttur.

İran'ın milli kültürü, diniyle yani Şii İslam kimliğiyle daha da güçlenmektedir. Gerçekçi anlamda Şii kimliği İran nüfuzunu kısıtlamakta ise de İslam dünyası kavramı İran'ı bölgenin tam merkezine oturtmaktadır. Siyasal İslam'ın canlı olarak yaşadığı ülke olarak İran, Türkiye dâhil bütün dünyadaki siyasal İslam'ı destekleyen çevreler açısından model olarak kalmaya devam edecektir.

Devrim sonrası İran kendini İslam ülkesi olarak tanımlayıp Batılılaşmayı reddetmiştir. Bu açıdan İran teokrasisi ile Batı demokrasisi çatışmaktadır. Aslında İslam Devrimi, İran'ın Batılılaşma sürecini reddetmesinden doğan bir olaydır. Durum böyle olsa da İran'ın gittikçe güçlenmekte olan Batılı kimliği ihmal edilmemelidir. Bu Batılı kimlik aslında, İran'ın zamanın akışına ters gittiğinin farkında olduğunu göstermektedir.

Analizde tartışılan üç kimlik -milli, dini ve Batılı- “öteki” olarak farklı ülkeleri algılamaktadır. İran dış politikasının jeokültürel kodlarının anlaşılması için ayrıca “İran'da yabancı ülke

algıları” konusunun da çalışılması yerinde olacaktır. Dolayısıyla İran kamuoyuna ulaşılması ve anket çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

İran milli kültürü; İran’a, bölge ülkelerine karşı üstünlük duygusu sağlamaktadır. İran şovenizmi İran’ın bütün komşu ülkelerinde geçerlidir. İran, özellikle Türklere ve Araplara karşı kendini üstün görmektedir. Bu şovenizm jeokültürel kod olarak direkt dış politikaya yansımaktadır.

İran’ın İslam cumhuriyeti olarak Şii kimliğine bürünmesi yine İran etrafındaki Sünni ülkeleri “öteki” olarak algılamayı gerektirmektedir. Bu açıdan tarihteki Sünni hilafetin merkezileri olan Suudi Arabistan (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman dönemleri), Mısır (Memlukler dönemi) ve Türkiye (Osmanlı dönemi) İran’ın “ötekileri” olarak karşımıza çıkmaktadır. İran Şii devleti olarak Hilafetin, Hz. Ali ve torunlarından gasp edildiğini düşündüğü için bu ülkelerin İslam anlayışlarının meşruluğunu sorgulamakta hatta yok saymaktadır. Jeokültürel kod olarak Şii İslam İran’ın haklılık ve dolayısıyla üstünlük anlayışını daha da pekiştirmektedir. Bu da dış politikada yansımaları bulmaktadır.

İran, mazlum Hz. Ali torunlarına sahip çıktığı ve onların mağduriyetini hala güçlü bir şekilde paylaştığı gibi Batı dünyası karşısında ezilen bütün İslam dünyasının ve hatta bütün üçüncü dünya ülkelerinin merkezi olma iddiasındadır. Bu açıdan İran “öteki” olarak Batıyı tanımlamaktadır. İslam Devrimi’nin meşruiyeti açısından bu gerekmektedir. Dolayısıyla İran için; küresel anlamda ABD, bölgesel anlamda İsrail düşman olarak algılanmaya devam edecektir. Bilindiği üzere devrim sonrası yönetime gelenlerin ayakta kalmaları için sürekli düşman algısının oluşturulması ve güçlendirilmesi gerekmektedir. İran’ın “İslam Cumhuriyeti” olarak ayakta kalması için ABD ve İsrail gibi güçlü düşmanlara ihtiyacı vardır.

SONNOT

- 1 Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, 1996.
- 2 Glen Fisher, *Mindsets: The Role of Culture and Perception in International relations*, 1996.
- 3 Henry Kissinger, *Diplomacy*, Simon & Schuster, 1994.
- 4 *A.g.e.*
- 5 Mansour Farhang, “Foreword: Iran and the Prism of Political Culture”, Samih K. Farsoun and Mehrdad Mashayekhi (eds.), *Iran: Political Culture in the Islamic Republic*, Routledge, 1992.
- 6 Mehmet Seyfettin Erol, Emre Ozan, “Dış Politikada İdeolojini Rolü”, Doç. Dr. Ertan Efeğil – Doç.Dr. Mehmet Seyfettin Erol (derleyen), *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Barış Kitabevi, Ankara 2012, s. 358.
- 7 Touraj Atabaki, “Recasting Oneself, Rejecting the Other: Pan-Turkism and Iranian Nationalism”, Willem van Schendel ve Erik j. Zuècher (eds.), *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World: Nationalism, Ethnicity and Labour in the Twentieth Century*, I.B. Tauris, 2001, s. 65.
- 8 Michael Axworthy, *A History of Iran*, Basic Books, 2008, s. 3.
- 9 Fereshteh Davaran, *Continuity in Iranian Identity: Resilience of a Cultural Heritage*, Routledge, 2010, s. 220.
- 10 Samih K.Farsoun and Mehrdad Mashayekhi, “Introduction: Iran’s political culture”, Samih K. Farsoun ve Mehrdad Mashayekhi (eds.), *Iran: Political Culture in the Islamic Republic*, Routledge, 1992, s. 4.
- 11 Abbas Amanat, “Introduction: Iranian Identity Boundaries a Historical Overview”, Abbas Amanat and Farzin Vejdani, *Iran Facing Others: Identity Boundaries in a Historical Perspective*,

- Palgrave, 2012, s. 4.
- 12 Amanat, *a.g.m.*, s. 7.
- 13 Mehrzad Boroujerdi, “Gharbzadegi: The Dominant Intellectual Discourse of Pre- and Post-Revolutionary Iran”, Samih K. Farsoun ve Mehrdad Mashayekhi (eds.), *Iran: Political Culture in the Islamic Republic*, Routledge, 1992, s. 23.
- 14 Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge University Press, 2008, s. 2.
- 15 Atabaki, *a.g.m.*, s. 65.
- 16 Touraj Atabaki, “Iranian History in Transition: Recasting the Symbolic Identity of Babak Khorramdin”, in Abbas Amanat and Farzin Vejdani, *Iran Facing Others: Identity Boundaries in a Historical Perspective*, Palgrave, 2012, s. 74.
- 17 Mehrdad Mashayekhi, “The Politics of Nationalism and Political Culture”, Samih K.Farsoun ve Mehrdad Mashayekhi (eds.), *Iran: Political Culture in the Islamic Republic*, Routledge, 1992, s. 58.
- 18 John Farndon, *Iran: Everything You Need to Know*, Icon Books, 2006, s. 25.
- 19 Farndon, *a.g.e.*, s. 23.
- 20 Farndon, *a.g.e.*, s. 23.
- 21 Sandra Mackey, *The Iranians: Persia, Islam and the Soul of a Nation*, Plume Book, 1998.
- 22 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997.
- 23 Sandra Mackey, *The Iranians: Persia, Islam and the Soul of a Nation*, Plume Book, 1998.
- 24 Amanat, *a.g.m.*, s. 22.
- 25 Dick Davis, “Iran and Aniran: The Shaping of a Legend” in Abbas Amanat and Farzin Vejdani, *Iran Facing Others: Identity Boundaries in a Historical Perspective*, Palgrave, 2012, s. 49.

- 26 Amanat, *a.g.m.*, s. 21.
- 27 Fereshteh Davaran, *Continuity in Iranian Identity: Resilience of a Cultural Heritage*, Routledge, 2010, s. 9.
- 28 Davaran, *a.g.e.*, s. 138.
- 29 Davaran, *a.g.e.*, s. 153.
- 30 Davaran, *a.g.e.*, s. 153.
- 31 Touraj Atabaki, “Iranian History in Transition Recasting the Symbolic Identity of Babak Khorramdin”, in Abbas Amanat and Farzin Vejdani, *Iran Facing Others: Identity Boundaries in a Historical Perspective*, Palgrave, 2012, s. 74-75.
- 32 Kadir Ertaç Çelik, “İslam Devrimi Sonrası İran’da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış”, *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, 2016, s. 261.
- 33 Atabaki, *a.g.e.*, 2012, s. 76.
- 34 Selin Çağlayan, *Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdi’yi Beklerken*, Cinius Yayınlar, İstanbul 2012, s. 295.
- 35 A.g.k., s 296.
- 36 Rashid Yaluh, *Mahdism in contemporary Iran: Ahmadinejad and the occult Imam*, Arab Center for Research and Policy Studies (Doha Institute) 2011, <http://english.dohainstitute.org/file/get/ef643c91-5988-46bc-b6b2-b1705c01ae66.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.04.2017).
- 37 “İran 5 Ülkede 200 Bin Genci silahlandırdı”, 12.01.2016, <http://www.haber7.com/ortadogu/haber/1747061-iran-5-ulkede-200-bin-genci-silahlandirdi>, (Erişim Tarihi: 14.05.2017).
- 38 Mehmet Seyfettin Erol, “İran’daki Saldırıları Ne Anlama Geliyor, Neler Yapılabilir?”, *ANKASAM*, <https://ankasam.org/irandaki-saldirilar-ne-anlama-geliyor-neler-yapilabilir/>, (Erişim Tarihi: 08.06.2017).
- 39 Atay Akdevelioğlu, “İran İslam Cumhuriyeti’nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 2,

Yaz 2004, s. 130.

- 40 Mehmet Seyfettin Erol, Osman Nuri Beyhan, “Dış Politikanın Belirlenmesi Sürecindeki Siyasal Rejimlerin Rolü ve Türkiye Örneği”, Ertan Efegil, Rıdvan Kalaycı (derleyen), *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Cilt: 1, Nobel Yayın, Ankara 2012, s. 341.
- 41 Max Fisher, “Iran is popular in Pakistan, overwhelmingly disliked everywhere else”, January 11, 2013, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/01/11/iran-is-popular-in-pakistan-overwhelmingly-disliked-everywhere-else/?utm_term=.635adefe035d, (Erişim Tarihi: 13.03.2017).
- 42 Akdevelioğlu, *a.g.m.*, s. 151.
- 43 “Iran, Tajikistan maintain strategic relations” Chairman of the Committee for Foreign Policy and National Security of Iran Alaeddin Boroujerdi has said Tehran and Dushanbe have strategic relationship based on strengthening and consolidating cooperation. Tue 7 March 2017, <http://en.mehrnews.com/news/124049/Iran-Tajikistan-maintain-strategic-relations>, (Erişim Tarihi: 18.03.2017).
- 44 Lazar Berman, “The Iranian Penetration of Iraqi Kurdistan”, January 21, 2016, <http://jcpa.org/article/the-iranian-penetration-of-iraqi-kurdistan/>
- 45 Azerbaycan Cumhurbaşkanı Kütüphanesi’nin sunduğu *Religion in Azerbaijan* kitabına göre ülkede yaşayan Müslümanların %85’i Şii, %15’i de Sünni’dir. http://files.preslib.az/projects/remz/pdf_en/atr_din.pdf, (Erişim Tarihi: 13.03.2017).
- 46 Boroujerdi, *a.g.m.*, s. 20.
- 47 Abbas Amanat, “Introduction: Iranian Identity Boundaries: A Historical Overview” in Abbas Amanat and Farzin Vejdani, *Iran Facing Others: Identity Boundaries in a Historical Perspective*, Palgrave, 2012, s. 23.
- 48 Amanat, *a.g.m.*, s. 48.

- 49 Mansour Farhang, “Foreword: Iran and the Prism of Political Culture”, Samih K.Farsoun ve Mehrdad Mashayekhi (eds.), *Iran: Political Culture in the Islamic Republic*, Routledge, 1992, s. x.
- 50 Rudi Matthee, “Facing a Rude and Barbarous Neighbor: Iranian Perceptions of Russia and the Russians from the Safavids to the Qajars”, in Abbas Amanat and Farzin Vejdani, *Iran Facing Others: Identity Boundaries in a Historical Perspective*, Palgrave, 2012, s. 101.
- 51 Dr. Dinmuhammed AMETBEK, “Chinese-Iranian Relations Within the Contexts of the Discourse of Civilisation”, Apr 28, 2017, <https://ankasam.org/en/chinese-iranian-relations-within-contexts-discourse-civilisation/>, (Erişim Tarihi: 02.05.2017).

KAYNAKÇA

ABRAHAMIAN Ervand, *A History of Modern Iran*, Cambridge University Press, 2008.

AKDEVELİOĞLU Atay, “İran İslam Cumhuriyeti’nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2004.

AMANAT Abbas, “Introduction: Iranian Identity Boundaries a Historical Overview”, Abbas Amanat and Farzin Vejdani, *Iran Facing Others: Identity Boundaries in a Historical Perspective*, Palgrave, 2012.

AMETBEK Dinmuhammed, “Chinese-Iranian Relations Within the Contexts of the Discourse of Civilisation”, Apr 28, 2017, <https://ankasam.org/en/chinese-iranian-relations-within-contexts-discourse-civilisation/>

ATABAKI Touraj, “Iranian History in Transition: Recasting the Symbolic Identity of Babak Khorramdin”, in Abbas Amanat and Farzin Vejdani, *Iran Facing Others: Identity Boundaries in a Historical Perspective*, Palgrave, 2012.

ATABAKI Touraj, “Recasting Oneself, Rejecting the Other: Pan-Turkism and Iranian Nationalism”, Willem van Schendel ve Erik j. Zuè rcher (eds.), *Identity Politics in Central Asia and the Muslim World: Nationalism, Ethnicity and Labour in the Twentieth Century*, I.B. Tauris, 2001.

AXWORTHY Michael, *A History of Iran*, Basic Books, 2008.

BERMAN Lazar, “The Iranian Penetration of Iraqi Kurdistan”, January 21, 2016, <http://jcpa.org/article/the-iranian-penetration-of-iraqi-kurdistan/>

BİÇER Bekir , “Sultan II. Abdülhamid’in Kürt Politikası”, <http://www.altayli.net/sultan-ii-abdulhamidin-kurt-politikasi.html>.

BOROUJERDI Mehrzad, “Gharbzadegi: The Dominant Intellectual Discourse of Pre- and Post-Revolutionary Iran”, Samih K.Farsoun ve Mehrdad Mashayekhi (eds.), *Iran: Political Culture in the Islamic Republic*, Routledge, 1992.

ÇAĞLAYAN Selin, *Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdi'yi Beklerken*, Cinius Yayınlar, İstanbul 2012.

ÇELİK Kadir Ertaç, “İslam Devrimi Sonrası İran’da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış”, *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2016. <http://bolgeselcalismalar.gazi.edu.tr/index.php/dergi/article/view/12/15>

DAVARAN Fereshteh, *Continuity in Iranian Identity: Resilience of a Cultural Heritage*, Routledge, 2010.

DAVIS Dick, “Iran and Aniran: The Shaping of a Legend” in Abbas Amanat and Farzin Vejdani, *Iran Facing Others: Identity Boundaries in a Historical Perspective*, Palgrave, 2012.

EROL Mehmet Seyfettin, Osman Nuri Beyhan, “Dış Politikamızın Belirlenmesi Sürecindeki Siyasal Rejimlerin Rolü ve Türkiye Örneği”, Ertan Efegil, Rıdvan Kalaycı (derleyen), *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Cilt: 1, Nobel Yayın, Ankara 2012.

EROL Mehmet Seyfettin, Emre Ozan, “Dış Politikada İdeolojini Rolü”, Doç.Dr.Ertan Efegil – Doç.Dr. Mehmet Seyfettin Erol (derleyen), *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Barış Kitabevi, Ankara 2012.

EROL Mehmet Seyfettin, “İran’daki Saldırıları Ne Anlama Geliyor, Neler Yapılabilir?”, *ANKASAM*, <https://ankasam.org/irandaki-saldirilar-ne-anlama-geliyor-neler-yapilabilir/>, (Erişim Tarihi: 08.06.2017).

FARHANG Mansour, “Foreword: Iran and the Prism of Political Culture”, Samih K.Farsoun and Mehrdad Mashayekhi (eds.), *Iran: Political Culture in the Islamic Republic*, Routledge, 1992.

FARNON John, *Iran: Everything You Need to Know*, Icon Books, 2006.

FARSOUN Samih K., MASHAYEKHI Mehrdad, “Introduction: Iran’s political culture”, Samih K.Farsoun ve Mehrdad Mashayekhi (eds.), *Iran: Political Culture in the Islamic Republic*, Routledge, 1992.

FISHER Glen, *Mindsets: The Role of Culture and Perception in International relations*, 1996.

FISHER Max, “Iran is popular in Pakistan, overwhelmingly disliked everywhere else”, January 11, 2013, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/01/11/iran-is-popular-in-pakistan-overwhelmingly-disliked-everywhere-else/?utm_term=.635adefe035d, (Erişim Tarihi: 13.03.2017).

HUNTINGTON Samuel P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, 1996.

İLHAN M. Mehdi, *Amid* (Diyarbakır), TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 73.

KAFESOĞLU İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997.

KISSINGER Henry, *Diplomacy*, Simon & Schuster, 1994.

MACKEY Sandra, *The Iranians: Persia, Islam and the Soul of a Nation*, Plume Book, 1998.

MASHAYEKHI Mehrdad, “The Politics of Nationalism and Political Culture”, Samih K.Farsoun ve Mehrdad Mashayekhi (eds.), *Iran: Political Culture in the Islamic Republic*, Routledge, 1992.

MATTHEE Rudi, “Facing a Rude and Barbarous Neighbor: Iranian Perceptions of Russia and the Russians from the Safavids to the Qajars”, in Abbas Amanat and Farzin Vejdani, *Iran Facing Others: Identity Boundaries in a Historical Perspective*, Palgrave, 2012.

YALUH Rashid, *Mahdism in contemporary Iran: Ahmadinejad and the occult Imam*, Arab Center for Research and Policy Studies (Doha Institute) 2011, <http://english.dohainstitute.org/file/get/ef643c91-5988-46bc-b6b2-b1705c01ae66.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.04.2017).

